

**ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ
ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥΣ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΟΡΕΙΝΗΣ ΚΡΗΤΗΣ**

ΑΡΗΣ ΤΣΑΝΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στο άρθρο επιχειρείται μια διερεύνηση των σχέσεων συγγένειας σε συνθήκες οικονομικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Το εθνολογικό παράδειγμα είναι οι κοινότητες της περιοχής του όρους Ψηλορείτης (Κρήτη), μια τοπική κοινωνία στην οποία ευρείες πατρογονιμικές ομάδες (γένη) αποτελούν συστατικό στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης. Εξετάζοντας διαχρονικά τους δείκτες γονιμότητας και ηλικίας τεκνοποίησης, καθώς και τις στρατηγικές ονοματοθεσίας και μεταβίβασης βαφτιστικών ονομάτων, διατυπώνεται ο ισχυρισμός ότι οι σχέσεις συγγένειας που αφορούν σε ομάδες ευρύτερες από την πυρηνική οικογένεια, εξακολουθούν να δεσπάζουν μέχρι σήμερα στις εντόπιες αντιλήψεις και να δίνουν περιεχόμενο σε ρόλους, αξίες, επιλογές και πρακτικές. Όμως, από την άλλη, εφόσον σήμερα οι σχέσεις συγγένειας δεν λειτουργούν πλέον και ως σχέσεις παραγωγής, καθώς οι τελευταίες έχουν αλλάξει ριζικά, αυτονομούνται και, τείνοντας προς μια «απολίθωσή» τους, τροχοπεδούν την ένταξή τους στη νέα οικονομική και κοινωνική κατάσταση. Η έννοια του «διπλού δεσμού» (Bateson) χρησιμοποιείται για να αποδώσει τη νέα αυτή κατάσταση ταλάντευσης της συνολικής κοινωνίας μεταξύ δύο βεβαιωτήτων, διαφορετικής όμως τάξης, ασυμβίβαστων και αντιφατικών μεταξύ τους.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Κρήτη, συγγένεια, οικονομία, κοινωνικός μετασχηματισμός, εκπαίδευση, ονοματοθεσία, γονιμότητα (γυναικεία, ανδρική), κτηνοτροφία, γεωργία.

Στην εθνογραφία του για την κοινωνία των Μπαρούγια της Νέας Γουίνεας, ο Maurice Godelier δείχνει πως οι σχέσεις συγγένειας δεν είναι απλά σχέσεις βιολογικής αναπαραγωγής, αλλά είναι και σχέσεις παραγωγής. Επομένως, η αναπαραγωγή των σχέσεων συγγένειας σημαίνει και την αναπαραγωγή του κοινωνικού πλαισίου της παραγωγής (Godelier 1996: 147). Με αφε-

τηρία τον ισχυρισμό αυτό του Godelier, μπορεί να τεθεί το εξής ερώτημα: αν δεχτούμε ότι η παραπάνω λειτουργία των σχέσεων συγγένειας ισχύει στις λεγόμενες «παραδοσιακές» κοινωνίες, τι συμβαίνει σ' αυτές όταν βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση με ευρύτερες και εξωτερικές προς αυτές οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, χαρακτηριστικές των «σύγχρονων» ή «μοντέρνων» κοινωνιών; Το ζήτημα αυτό αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης του παρόντος άρθρου.

Στον ελλαδικό χώρο, αγροτικό και αστικό, οι αλλαγές που συμβαίνουν ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και αποκτούν όλο και εντονότερο ρυθμό από τη δεκαετία του 1960, είναι πολύπλευρες και ραγδαίες. Ειδικότερα, όσον αφορά τον αγροτικό χώρο, η δεκαετία του 1960 μπορεί να θεωρηθεί ως «δεκαετία ρωγμών και βίαιων μεταλλαγών» (Κοβάνη 1988: 271). Ως κύρια κατεύθυνση αυτών των αλλαγών μπορεί να θεωρηθεί η προσπάθεια εκσυγχρονισμού της παραγωγής με τη στήριξη του κράτους (Κασίμης – Παπαδόπουλος 1999) και μια «κατάσταση γενικευμένης αστικοποίησης και επιταχυνόμενης ενσωμάτωσης στην αγορά, τόσο σε εθνική όσο και σε διεθνή κλίμακα» (Δαμιανάκος 1987: 13). Αν και οι αλλαγές αυτές θεωρείται ότι σηματοδοτούν τη μετάβαση από μια «παραδοσιακή» σε μια «σύγχρονη» μορφή κοινωνίας, η διάκριση αυτή είναι ιδεοτυπική και υιοθετείται κυρίως για λόγους μεθοδολογικούς. Οι δύο αυτές έννοιες, «παραδοσιακό» και «σύγχρονο», δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες και, επιπλέον, είναι δυνατόν είτε οι μετασχηματισμοί να διεισδύουν, σε διαφορετικό βαθμό ο καθένας, στο εσωτερικό της ίδιας κοινωνίας είτε οι μετασχηματισμοί στη μια σφαίρα να ενισχύουν την έλλειψη αλλαγών σε μια άλλη σφαίρα (Collard 1978: 348-349). Από αυτή την οπτική, η τοπική κοινωνία δεν αποτελεί κλειστό σύστημα, αλλά ένα σημείο σε ένα δίκτυο κοινωνικών σχέσεων (social network)¹ με επέκταση και διαπλοκές στον ευρύτερο αγροτικό και αστικό χώρο. Μεθοδολογικά, πρόκειται για μια οπτική η οποία, εκτός από τη δυναμικότητα που προσδίδει στην προσέγγιση μιας τοπικής κοινωνίας, παρέχει επιπλέον δυνατότητες για τη διατύπωση υποθέσεων και παρατηρήσεων που αφορούν διαρκείς αλληλεπιδράσεις και ένα πολύ ευρύ πλέγμα σχέσεων, που δεν περιορίζονται σε εντοπισμένα κοινωνικά σύνολα ή πληθυσμιακές ενότητες.

Ο Rodney Needham (στο M. Godelier – Th. Trautmann – Fat F. Tjon Sie 1998: 4) διακρίνει στο πεδίο των συγγενειακών σχέσεων τρία συστατικά μέλη: συμπεριφορές, ρόλους και κατηγορίες. Οι συμπεριφορές ανήκουν στην περιοχή του «είναι», δηλαδή της παρατηρούμενης ανθρώπινης δράσης και

1. Το δίκτυο κοινωνικών σχέσεων – μια μεταφορά από τα δίχτυα των ψαράδων – παράγεται από το σύνολο της κοινωνικής ζωής. Μια τοπική κοινωνία δεν νοείται ως κλειστό σύστημα, αλλά ως σύνολο σημείων που ενώνονται με γραμμές. Τα σημεία είναι άνθρωποι ή ομάδες και οι γραμμές υποδεικνύουν τις κατευθύνσεις αλληλεπίδρασης (βλ. και Barnes 1954).

άρα υπόκεινται σε στατιστική διερεύνηση. Αντίθετα, οι ρόλοι, καθώς έχουν ένα εξιδανικευμένο, ακόμα και ιδεολογικό περιεχόμενο, ανήκουν στην περιοχή του «δέοντος» και είναι δυνατόν να μοντελοποιηθούν. Τέλος, οι κατηγορίες αντιστοιχούν στην ορολογία συγγένειας, δηλαδή στις ταξινομικές αρχές και στους κανόνες συγγενειακών σχέσεων που ισχύουν σε μια συγκεκριμένη κοινωνία. Να προσθέσουμε ότι η διάκριση αυτή του Needham είναι χρήσιμη για λόγους καθαρά μεθοδολογικούς, γιατί, όπως ισχυρίζεται και ο Godelier, τα άτομα πραγματεύονται και χειρίζονται τα σύμβολα καθώς επιδιώκουν να επιτύχουν προσωπικά οφέλη. Από αυτή την οπτική «το πεδίο των ρόλων συνιστά ένα είδος υποστηρίγματος στην μελέτη της συγγένειας, ένα κέντρο που έχει το πρόσωπο του Ιανού, το οποίο όταν κοιτάζει δεξιά (προς την συμπεριφορά), βλέπει την περιοχή της “θερμής” συγγένειας, δηλαδή την συγγένεια της πρακτικής [...] και όταν κοιτάζει αριστερά (προς την ορολογία της συγγένειας), βρίσκει την περιοχή της “ψυχρής” συγγένειας, δηλαδή της ατάραχης, διαυγούς, σαφούς μαθηματικής ομορφιάς» (M. Godelier – Th. Trautmann – Fat F. Tjon Sie 1998: 4-5).

Χρησιμοποιώντας ως εθνογραφικό παράδειγμα τις κτηνοτροφικές κοινωνίες στην περιοχή του όρους Ίδη (Ψηλορείτης) στην κεντρική Κρήτη, θα επιχειρήσω να διερευνήσω τι συμβαίνει στο πεδίο των συγγενειακών σχέσεων που αφορά στις συμπεριφορές στους ρόλους και στις κατηγορίες, καθώς στη συγκεκριμένη κοινωνία αλληλεπιδρούν ο «παραδοσιακός» τρόπος ζωής με το «σύγχρονο»².

Το κοινοτικό διαμέρισμα των Λιβαδίων είναι ένα από τα πολυπληθέστερα και, συγκριτικά με τα υπόλοιπα των ορεινών και ημιορεινών κοινοτήτων της περιοχής του όρους Ίδη, έχει πολύ εκτεταμένη κτηματική περιφέρεια³. Εκτός από το ομώνυμο χωριό απαρτίζεται και από τους γειτονικούς μικρούς οικισμούς Κράνα και Μαρινιανά, και υπάγεται διοικητικά στο δή-

2. Τα δεδομένα προέρχονται από επιτόπια έρευνα σε συνδυασμό με τη μελέτη αρχαικών πηγών. Η πρώτη επαφή μου με το χώρο ήταν το 1985 όταν, κατά τη διάρκεια των φοιτητικών μου σπουδών συμμετείχα σε ερευνητικό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Κρήτης με επιστημονικό υπεύθυνο τον Γιώργο Νικολακάκη. Οι επισκέψεις και η διαμονή στο χώρο, σε διαστήματα πιο μακροχρόνια κατά τους θερινούς μήνες και πιο sporadικά τον υπόλοιπο χρόνο, συνεχίστηκαν μέχρι και τις αρχές του 1990, όταν πλέον εγκαταστάθηκα για διάστημα ενός έτους περίπου στην κοινότητα των Λιβαδίων για την αυτόνομη διεξαγωγή επιτόπιας έρευνας στα πλαίσια της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα την κρητική βεντέτα. Η μακρόχρονη επικοινωνία με τη συγκεκριμένη κοινωνία, η οποία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, μου επιτρέπει τη θεώρηση δυναμικών, όπως αυτές που επιχειρώ να παρουσιάσω στο παρόν άρθρο.

3. Στην τελευταία απογραφή (2000), το κοινοτικό διαμέρισμα των Λιβαδίων εμφανίζεται με συνολικό πληθυσμό 1775 κατοίκων. Από αυτούς οι 1473 απογράφονται ως κάτοικοι Λιβαδίων, οι 239 Κράνας και οι 63 Μαρινιανών. Η κτηματική περιφέρεια της κοινότητας καλύπτει έκταση 38.000 στρεμμάτων, τα οποία αντιστοιχούν στο 1/13 της συνολικής έκτασης της επαρχίας, ποσοστό αρκετά υψηλό, αν ληφθεί υπόψη ότι ο συνολικός

μο Κουλούκουνα της επαρχίας Μυλοποτάμου του νομού Ρεθύμνης. Τα πληθυσμιακά και εδαφικά μεγέθη του συγκεκριμένου κοινοτικού διαμερισματος αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για να γίνουν κάποιες διαπιστώσεις και να διατυπωθούν υποθέσεις όσον αφορά τις κατευθύνσεις του μετασχηματισμού στο πεδίο των σχέσεων συγγένειας, τουλάχιστον στην περιοχή της σύγχρονης ορεινής κεντρικής Κρήτης.

Η παραπληρωματική χρήση της επιτόπιας έρευνας και της επεξεργασίας του Δημοτολογίου και των υπόλοιπων γραπτών πηγών επιτρέπουν αφενός να αποσαφηνιστούν ρόλοι και κατηγορίες που αφορούν τις σχέσεις συγγένειας και αφετέρου, με την ερμηνεία ορισμένων βασικών δημογραφικών δεικτών, να γίνουν παρατηρήσεις και διαπιστώσεις σχετικές με το τι συμβαίνει διαχρονικά στο πεδίο της «θερμής» συγγένειας.

Οικονομική ζωή – Παραγωγικές δραστηριότητες

Η κτηματική περιφέρεια του δημοτικού διαμερισματος Λιβαδίων περιλαμβάνει, όπως προαναφέρθηκε, μια έκταση 38.000 στρεμμάτων⁴. Αρχίζει λίγο μετά τις παρυφές του οικισμού και εκτείνεται στα πρανή του όρους Ίδη (Ψηλορείτης) φτάνοντας μέχρι την κύρια κορυφογραμμή του. Η μισή έκταση περίπου της συνολικής κτηματικής περιφέρειας (17.800 στρέμματα) αποτελεί κοινοτική γη. Αυτή η κοινοτική γη είναι διαμοιρασμένη σε λωρίδες με κατεύθυνση από τους πρόποδες προς την κορυφή, οι οποίες ονομάζονται *σέρματα* ή *εδοχές*. Κάθε σέρμα νέμονται εθιμικά τα μέλη της ευρείας αρρενογονικής ομάδας που διατηρούν κοπάδι, στη βάση όχι συλλογικής χρήσης αλλά ενός καθεστώτος χαλαρών κατανομών μεταξύ μεμονωμένων βοσκών ή στενών συγγενών που διαχειρίζονται από κοινού το ίδιο κοπάδι. Διάσπαρτα *μητάτα*⁵ και στέρνες συγκέντρωσης και αποθήκευσης νερού εξυπηρετούν τις ανάγκες των βοσκών και των κοπαδιών τους.

Τα σέρματα αποτελούν τους θερινούς βοσκότοπους της κοινότητας αφού, λόγω υψόμετρου, υπάρχουν ακόμα χορτονομές, ενώ κατά τους χειμερινούς μήνες κατεβάζουν τα κοπάδια χαμηλά στα *χειμαδιά*, τα οποία είναι χορτολιβαδικές, ιδιόκτητες ή ενοικιασμένες, εκτάσεις στα πιο πεδινά και βόρεια παράλια τμήματα των νομών Ρεθύμνου και Ηρακλείου. Η ιδιόκτητη γη, εξαιτίας του κατ' ισμοιοριάν συστήματος μεταβίβασης της πατρογονικής

αριθμός των χωριών της επαρχίας υπερβαίνει τα 90 (για μια συγκριτική και διαχρονική εξέταση της εδαφικής έκτασης και του πληθυσμού των χωριών και οικισμών της επαρχίας Μυλοποτάμου, βλ. Τσαντηρόπουλος 1994 & 1995).

4. Σύμφωνα με την απογραφή της ΕΣΥΕ κατά το έτος 1971.

5. *Μητάτο*: λιθόκτιστο κυκλικό ή παραλληλόγραμμο κτίριο με μάντρα που χρησιμοποιούνταν ως τόπος διαμονής του βοσκού και εκτέλεσης κτηνοτροφικών εργασιών (άρμεγμα, κούρεμα προβάτων, τυροκομία κ.λπ.).

περιουσίας, αποτελείται από μικρές και διεσπαρμένες χωρικά ατομικές ιδιοκτησίες⁶, που βρίσκονται κυρίως στο εσωτερικό και στις παρυφές του οικισμού ή άλλων οικισμών λόγω αγοράς, μητροπλευρικής κληρονομιάς ή χρησιμικτησίας.

Στα Μαθητολόγια της κοινότητας Λιβαδίων των ετών 1900-1930, τα επαγγέλματα του κτηνοτρόφου (*ποιμνήν*), του γεωργοκτηνοτρόφου (*γεωργοποιμνήν*) και του γεωργού μονοπωλούν τη στήλη όπου αναγράφεται το επάγγελμα του πατέρα του μαθητή. Τα επαγγέλματα του έμπορου, του υποδηματοποιού, του παντοπώλη, του εργάτη, του διδάσκαλου, του βαφέα, του κτίστη, του χωροφύλακα, του τελωνοφύλακα και του αγροφύλακα που αναφέρονται από σποραδικά έως και μία φορά, αφορούν είτε σε όσους εξυπηρετούν ιδιαίτερα σημαντικές καθημερινές ανάγκες είτε σε πρόσωπα που κατέχουν τις συγκεκριμένες και απαραίτητες δημοσιούπαλληλικές θέσεις.

Η οικονομική βάση της κοινωνίας είναι μέχρι και σήμερα κτηνοτροφική. Επιπλέον, το επάγγελμα του βοσκού είναι επενδυμένο κοινωνικά με αξίες κοινωνικού κύρους και γοήτρου σε αντίθεση με του καλλιεργητή γης, του *σιπιάρη*, όπως λέγεται⁷. Μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1960 η γεωργική και η κτηνοτροφική δραστηριότητα λειτουργούσαν παραπληρωματικά στη βάση των συστημάτων της αμειψισποράς και της αγρανάπαυσης. Οι γεωργικές καλλιέργειες προορίζονταν κατά κύριο λόγο για την κάλυψη των αναγκών του νοικοκυριού ή για τη διατροφή του κοπαδιού, ενώ κατά τις περιόδους της αγρανάπαυσης (η οποία εφαρμοζόταν κυρίως στις μη αρδευόμενες και πιο πετρώδεις ορεινές εκτάσεις όπου καλλιεργούνταν σιτηρά) τα εδάφη χρησιμοποιούνταν ως θερινοί βοσκότοποι. Αμπέλια καλλιεργούνταν κυρίως για την παραγωγή σουλτανίνας σταφίδας, με σκοπό το εμπόριο, καθώς και όσπρια ή λαχανικά για οικιακή κυρίως κατανάλωση. Η ελιά και η χαρουπιτιά αποτελούσαν επίσης καλλιέργειες με σκοπό την εμπορική εκμετάλλευση, η πρώτη στα πιο πεδινά εδάφη και η δεύτερη στα πιο άγονα και ορεινά. Σήμερα πλέον δεν καλλιεργούνται σιτηρά και τα αντίστοιχα εδάφη διατηρούν τη χρήση τους μόνον ως βοσκότοποι, ενώ οι χαρουπιές εκριζώνονται χωρίς να αντικαθίστανται για να χρησιμοποιηθούν ως καυσόξυλα. Η εμπορική ζήτηση του λαδιού και οι κρατικές επιδοτήσεις στην ελαιοπαραγωγή έχουν συντελέσει στη συνέχιση της καλλιέργειας ελαιόδεντρων, σε αντίθεση με την αμπελοουργία, μια σημαντική παραγωγική δραστηριότητα μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1980⁸, η οποία σήμερα έχει

6. Για παράδειγμα στην απογραφή της ΕΣΥΕ του 1961, στην κοινότητα Λιβαδίων δηλώνονται 196 ατομικές εκμεταλλεύσεις αγροτεμαχίων, οι οποίες αντιστοιχούν σε 1959 αγροτεμάχια συνολικής έκτασης 4.195 στρεμμάτων. Σε επίπεδο επαρχίας 5.077 εκμεταλλεύσεις αντιστοιχούν σε 52.756 αγροτεμάχια συνολικής έκτασης 164.045 στρεμμάτων.

7. Για περισσότερα βλ. Herzfeld 1985, 1991.

8. Στην απογραφή της ΕΣΥΕ του 1991, αναγράφονται 1.470 στρέμματα αμπέλια διαμοιρασμένα σε 257 ατομικές εκμεταλλεύσεις.

σχεδόν εκλείψει, καθώς το προϊόν δεν απορροφάται πλέον από την εθνική ή ευρωπαϊκή αγορά.

Τις ευθύνες για τη διαχείριση του κοπαδιού και την καλλιέργεια της γης τις έχει η πυρηνική οικογένεια, η οποία οργανώνεται μ' αυτό τον τρόπο σε νοικοκυριό. Όπως λένε και οι ίδιοι οι ντόπιοι, ο «άντρας [ενν. σύζυγος-αρχηγός νοικοκυριού] έχει τον πρώτο λόγο» στη διαχείριση της περιουσίας. Η ύπαρξη ενός σχετικά μεγάλου αριθμού κτηνοτροφικών κοινοτήτων στην ευρύτερη περιοχή του Ψηλορείτη, σε συνδυασμό με τη μικρή ενδοχώρα της Κρήτης, έθεταν περιορισμούς στη διαθεσιμότητα σε βοσκότοπους, με επακόλουθο τα κοπάδια να είναι σχετικά μικρά, φτάνοντας το ανώτερο τις μερικές εκατοντάδες στις περιπτώσεις των μεγάλων κτηνοτρόφων, των *κουραδάρηδων*⁹, όπως λέγονται. Μάλιστα, συχνά 2-3 αδέρφια ή εξαδέλφια ενώνουν τα κοπάδια τους και τα διαχειρίζονται από κοινού στους ίδιους βοσκότοπους – νοικιασμένους, ιδιόκτητους ή κοινοτικούς – ενώ περιστασιακές συνεργασίες, τις περιόδους όταν το κοπάδι απαιτεί περισσότερα εργατικά χέρια, μπορεί να γίνουν μεταξύ συγγενών ή συγχωριανών.

Μέχρι και τη δεκαετία του 1960, όταν η κτηνοτροφία είχε πιο εκτατικό χαρακτήρα και η επεξεργασία των παραγώγων του γάλακτος γινόταν στο μητάτο από τους ίδιους τους βοσκούς, οι συνεργασίες με άλλους κτηνοτρόφους και καλλιεργητές γης ήταν πολύ πιο επιτακτικές, με συνέπεια να είναι πολυπληθέστερες και για πολύ μεγαλύτερες χρονικές περιόδους συγκριτικά με σήμερα. Η φροντίδα του κοπαδιού απαιτούσε ολόήμερη ή μεγαλύτερη απουσία του συζύγου από τον οικισμό και πιο ενεργή εμπλοκή των γυναικών, οι οποίες, ως σύζυγοι ή κόρες, είχαν την ευθύνη της προετοιμασίας του φαγητού που θα έπαιρναν μαζί τους οι άντρες (σύζυγος και γιοι) και επιπλέον, στον οικιακό χώρο, κατεργάζονταν το μαλλί και ύφαιναν. Πολύ σημαντικότερος ήταν ο βαθμός εμπλοκής της γυναίκας στη γεωργική εκμετάλλευση της γης, συγκεκριμένα στο θερισμό των σιτηρών, στη συγκομιδή του ελαιόκαρπου ή στον τρύγο, ενώ ακόμα πιο ενεργή η συμμετοχή της και περισσότερες οι ευθύνες της στη φροντίδα των οικόσιτων ζώων (κατσίκες, κότες, κουνέλια) και των μικρών κήπων στον αύλειο χώρο του σπιτιού. Επιπλέον, οι γυναίκες του χωριού μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '80 πήγαιναν, ως εποχιακές εργάτριες, στο τρύγημα σταφυλιών σε χωριά του νομού Ηρακλείου (κυρίως στις επαρχίες Μονοφασίου και Μελεβυζίου) ή ως λιομαζώχτρες στις ελαιοπαραγωγικές επαρχίες του νομού Ρεθύμνης και Χανίων. Λόγω δυσκολιών στις μετακινήσεις, έφευγαν από το χωριό με συγγενείς συγχωριανές τους και διέμεναν σε μικρές ομάδες (*παρέες*) στον τόπο εργασίας τους καθ' όλη τη διάρκεια του λιομαζώματος ή του τρύγου.

Η ένταξη των παιδιών στις παραγωγές δυνάμεις της τοπικής κοινωνίας άρχιζε ήδη από την παιδική ηλικία και γινόταν πιο ενεργή στις αρχές

9. Από τη λ. «κουράδι» που σημαίνει κοπάδι.

της εφηβείας, ηλικιακή περίοδος κατά την οποία το παιδί αναλαμβάνει αμοδιότητες ανάλογα με το φύλο του. Έτσι, το κορίτσι θα παραμείνει στον ίδιο χώρο όπου βρισκόταν μέχρι τώρα, δηλαδή στον γυναικείο-οικιακό, ενώ το αγόρι θα αρχίσει σιγά-σιγά να εμπλέκεται στις παραγωγικές δραστηριότητες (κτηνοτροφία, γεωργία) και καθώς ενηλικιώνεται, θα συμμετέχει όλο και πιο ενεργά στον κόσμο των αντρών (π.χ. πηγαίνει καφενείο, κ.λπ.).

Σ' αυτά τα πλαίσια της γεωργοκτηνοτροφικής βάσης της κοινωνίας, ακόμα και όσοι γνώριζαν κάποιες τέχνες (π.χ. ξυλουργός, σιδεράς κ.λπ.), απαραίτητες για την εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών της κοινότητας, τις ασκούσαν παράλληλα με την καλλιέργεια της γης ή στην ενασχόληση με το κοπάδι.

Η προϋπάρχουσα μορφή οργάνωσης των τοπικών παραγωγικών δραστηριοτήτων επέδρασε σημαντικά στην κατεύθυνση των αλλαγών που άρχισαν να επιταχύνονται γοργά από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτών των αλλαγών μπορούν να συνοψιστούν στην αδυναμία εκμηχάνισης και γενικότερα εκσυγχρονισμού της γεωργίας, ώστε να αντεπεξέλθει στις ανάγκες μιας σύγχρονης αγοράς. Εκτός από λόγους που αφορούν στον τρόπο συγκρότησης των οικισμών της περιοχής και την ιστορική τους πορεία¹⁰, ως σημαντικοί παράγοντες επιπλέον μπορούν να εκληφθούν το άγονο του εδάφους και το προϋπάρχον ιδιοκτησιακό καθεστώς γης, το οποίο χαρακτηρίζεται από μικρές και διεσπαρμένες ιδιοκτησίες ως συνέπεια του κατ' ισομοιρία συστήματος. Στα πλαίσια του ευρύτερου οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας (άνοιγμα αγορών και νέων θέσεων εργασίας, εκχρηματισμένη οικονομία, μετοίκηση σε πόλεις κ.λπ.), τα συστήματα της αμειψισποράς και της αγροανάπαυσης, τα οποία αποτελούσαν τη βάση της τοπικής οικονομίας, κατέρρευσαν και πολλές από τις καλλιέργειες εγκαταλείφθηκαν είτε ως ασύμφορες πλέον λόγω δυσαναλογίας κόστους - απόδοσης (π.χ. διάφορες μικροκαλλιέργειες, σιτηρά κ.λπ.) είτε επειδή τα προϊόντα δεν ικανοποιούσαν ανάγκες, ώστε να απορροφηθούν από μια ευρύτερη αγορά (π.χ. αμπέλι, χαρούπι), με επακόλουθα τη χέρσωση πολλών τμημάτων γης ή τη χρήση τους αποκλειστικά ως βοσκότοπους, ενώ η μετατροπή της κτηνοτροφίας από

10. Η ανάπτυξη των λόγων αυτών υπερβαίνει τις απαιτήσεις του παρόντος άρθρου. Πολύ σύντομα να επισημανθούν ο «εξισωτικός» (egalitarian) χαρακτήρας της συνολικής κοινωνίας καθώς και το ότι ένα μεγάλο μέρος των οικισμών της περιοχής ήταν μοναστηριακά μετόχια, τα οποία μετεξελίχθηκαν σε οικισμούς. Μέχρι και σήμερα, η έννοια του «μετοχίου» είναι κυρίαρχη στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι κάτοικοι το δομημένο χώρο. Π.χ. ονομάζουν τους μικρούς οικισμούς «μετοχάκια» (πρόκειται κυρίως για οικισμούς των οποίων το όνομα είναι το επώνυμο ενός γένους μαζί με την κατάληξη -ανά), όπως και τα συγκροτήματα κατοικιών που βρίσκονται στις παρυφές του κυρίως οικισμού (για τον «εξισωτικό» χαρακτήρα των μεσογειακών κοινωνιών βλ. Davis 1977: 110-125).

εκτατική σε εντατική μείωσε την ανάγκη σε εργατικά χέρια και επέτρεψε μια σημαντική αύξηση του αριθμού των προβάτων του κάθε κοπαδιού¹¹. Ειδικότερα, η ενασχόληση με το κοπάδι εξακολουθεί να αποτελεί μια καθαρά ανδρική εργασία –του συζύγου με την επικουρία των αρσενικών παιδιών του–, ενώ η συνεισφορά των γυναικών σ’ αυτή την οικονομική δραστηριότητα περιορίζεται σε εξαιρετικά περιστασιακές επισκέψεις στο μητάτο για την εκτέλεση βοηθητικών εργασιών (καθαριότητα κ.λπ.) ή στη φροντίδα των καλεσμένων που έχουν κληθεί να βοηθήσουν στο κούρεμα (κουρά) των προβάτων, τη μεγάλη γιορτή των κτηνοτρόφων, στα τέλη της άνοιξης με αρχές του καλοκαιριού. Η υπερβόσκηση και χέρσωση της γης λόγω της αύξησης των αιγοπροβάτων αντισταθμίζεται με την εκτεταμένη χρήση βιομηχανικών ζωοτροφών, αλλά και με καταπατήσεις εδαφών, οι οποίες εννοούνται αφενός από τη μη χρήση τους ως καλλιεργήσιμων εδαφών, και αφετέρου από ένα ιδιοκτησιακό καθεστώς, το οποίο, καθώς έχει πολλές ασάφειες, δημιουργεί διεκδικήσεις. Σ’ αυτά τα πλαίσια είναι αναγκαία η ανάπτυξη και ενδυνάμωση ενός ήδη προϋπάρχοντος δικτύου διασυνδέσεων μέσω των συγγενειακών δεσμών της σύναψης κατάλληλων αγχιστειών ή δεσμών τελετουργικής συγγένειας, με άλλους ισχυρούς κτηνοτρόφους, με άλλα άτομα με σκοπό την πρόσβαση σε γη, αλλά και με πρόσωπα της πολιτικής διαπλοκής για την εξασφάλιση εύνοιας ή προστασίας. Απώτερος στόχος της ανάπτυξης ενός τόσο διευρυσμένου δικτύου κοινωνικών σχέσεων είναι η προστασία από τη ζωοκλοπή και η εξασφάλιση βοσκοτόπων σε ιδιοκτησιακό καθεστώς το οποίο δημιουργεί πολλές αβεβαιότητες και ανταγωνισμούς. Αυτή η διατάραξη προϋπάρχοντων συσχετισμών δυνάμεων και σχέσεων είτε μεταξύ κτηνοτρόφων και καλλιεργητών γης είτε μεταξύ ορεινών-κτηνοτροφικών και πεδινών-γεωργικών πληθυσμών οδηγεί τελικά στη μορφοποίηση νέων τύπων ιεραρχήσεων: οι μικροί κτηνοτρόφοι των ημιορεινών κυρίως κοινοτήτων ή όσοι δεν έχουν αναπτύξει ένα ισχυρό δίκτυο κοινωνικών σχέσεων κινδυνεύουν με αφανισμό, καθώς γίνονται εύκολα θύματα ζωοκλοπής ή καταστροφών στα πλαίσια μιας επεκτατικής πολιτι-

11. Στην απογραφή του 1991 ο αριθμός των αιγοπροβάτων που δηλώνονται από τους ίδιους τους κατοίκους είναι 55.583 προβατοειδή διαμοιρασμένα σε 303 εκμεταλλεύσεις (μ.ό. 183,4 πρόβατα ανά εκμετάλλευση) και 25.664 αιγοειδή σε 248 εκμεταλλεύσεις (μ.ό. 46,8 αίγες ανά εκμετάλλευση). Στην απογραφή του 1971 δηλώνονται 12.412 προβατοειδή διαμοιρασμένα σε 199 εκμεταλλεύσεις (μ.ό. 62,3 πρόβατα ανά εκμετάλλευση) και 4.166 αιγοειδή σε 184 εκμεταλλεύσεις (μ.ό. 22,6 αίγες ανά εκμετάλλευση). (Να σημειωθεί ότι ως «εκμετάλλευση», νοείται από την ΕΣΥΕ ο αριθμός των αιγοπροβάτων τα οποία δηλώνονται επίσημα ως ατομική ιδιοκτησία). Η εντατική ημισταυλιζόμενη κτηνοτροφία και οι επιδοτήσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση είχαν συνέπεια την αύξηση του αριθμού των αιγοπροβάτων. Όμως υπάρχουν πολλές αμφιβολίες κατά πόσο μια αύξηση 495%, σε διάστημα μόλις μιας 20ετίας, των οποία δείχνουν οι επίσημες στατιστικές, ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ή εμφανίζεται έτσι με στόχο τις υψηλότερες οικονομικές παροχές από το κράτος.

κής των ορεινών με σκοπό την εξασφάλιση βοσκότοπων, ενώ οι πεδινοί και ημιορεινοί πληθυσμοί πρέπει διαρκώς να διαφυλάττουν τις καλλιέργειες και την παρουσία τους από καταστροφές ή καταπατήσεις πληθυσμών που ειδικεύονται στην κτηνοτροφία (Νικολακάκης 1988)¹².

12. Τα σχετικά ρεπορτάζ, οι διαμαρτυρίες και τα σχόλια στον τοπικό τύπο είναι πολύ συχνά. Για παράδειγμα, ο τέως κοινοτάρχης του Πανόρμου, ενός παραλιακού χωριού της επαρχίας Μυλοποτάμου, σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Ρεθεμνιώτικα Νέα* (2.10.1997) αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι η περιοχή της κοινότητάς του «βρίσκεται εδώ και αρκετά χρόνια υπό το κράτος της πιο στυγνής κατοχής και τρομοκρατίας. Τέτοιας που δε γνώρισε ούτε επί Γερμανών. Και αυτό το γνωρίζουν οι πάντες. Διοικητές αγροφυλακής και χωροφυλακής, εισαγγελείς, δικαστικοί, νομάρχες (τέως και νυν), βουλευτές και υπουργοί (τέως και νυν), δικηγόροι και δημοσιογράφοι. Πολύ δε περισσότερο το γνωρίζουν πολύ καλά οι ίδιοι οι κτηνοτρόφοι, οι οποίοι και έχουν επιβάλει αυτό το καθεστώς με τη μέθοδο “το δίκαιο του ισχυρότερου” και ο οποίος γνωρίζουν λεπτομερώς την κάθε ιδιοκτησία και τον κάθε ιδιοκτήτη στην περιοχή μας [...] Η κατάσταση αυτή δημιουργήθηκε τα τελευταία 15-20 χρόνια, όταν οι ομολογουμένως πανέξυπνοι κτηνοτρόφοι, που παραχρειαζαν στην περιοχή μας με τα πρόβατά τους, αντιλήφθηκαν και επεσήμαναν τα όποια κενά εξουσίας υπήρχαν, λόγω του ότι πολλοί ιδιοκτήτες/τριες διαμένουν στην Αθήνα, το Ρέθυμνο, το Ηράκλειο, αλλά και οι εδώ ευρισκόμενοι [...] δεν είναι δυνατόν να τους παρακολουθήσουν στις καθημερινές τους παρανομίες, καταπατήσεις και αγκυριότητες. Με το δώρο που τους έκανε η πολιτεία τα τελευταία χρόνια – καταργώντας την αγροφυλακή – οι άνθρωποι αυτοί αποθρασύνθηκαν και πίστεψαν ότι μπορούν να ιδιοποιήσουν την περιοχή όλη, αφού άλλωστε είναι και τουριστική και με κατατρομοκράτηση των κατοίκων και απειλές έμμεσες ή άμεσες θα εξαναγκάσουν τους πάντες να φύγουν, προκειμένου να μείνουν αυτοί, κύριοι νομείς και άτοχοι». Διαβάζοντας τον τύπο της Κρήτης διαπιστώνεται ότι η κατάσταση αυτή δεν περιορίζεται μόνο στην επαρχία Μυλοποτάμου, αλλά ισχύει σε ολόκληρο σχεδόν το νησί (πιο περιορισμένα ίσως στο νομό Χανίων, για λόγους των οποίων η ανάπτυξη υπερβαίνει τις απαιτήσεις του παρόντος άρθρου). Έτσι, όσον αφορά την ανατολική Κρήτη (νομοί Ηρακλείου και Λασιθίου), σε πιο πρόσφατο ρεπορτάζ (18.5.2004) στην εφημερίδα *Νέα Κρήτη*, γίνεται αναφορά σε έγγραφο του δασολόγου της Διεύθυνσης Δασών Λασιθίου, όπου αναγράφεται, μεταξύ άλλων, ότι λόγω της ανυπαρξίας οριοθετημένων βοσκότοπων και αποτυπωμένων ζωνών χρήσης της γης, «η κτηνοτροφία ασκείται σε πλήρη ή μερική αδεσποσία, ενώ γίνονται από τους κτηνοτρόφους εμπρησμοί για τη βελτίωση των βοσκότοπων, υπερβόσκηση, καταστροφές, καταπατήσεις και παράνομες υλοτομίες. Παρά τις επιδοτήσεις, ο εκσυγχρονισμός, η επιμόρφωση και το παραγωγικό αποτέλεσμα ελάχιστα έχουν βελτιωθεί». Επίσης, γίνονται αναφορές για έγγραφες διαμαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής προς τις κρατικές αρχές «για την ατιμωρησία των παρανομιών των κτηνοτρόφων, και αφήνονται αιχμές για απραξία κρατικών λειτουργιών», καθώς και για τους πολύχρονους δικαστικούς αγώνες «ενάντια στην κτηνοτροφική ασυδοσία». Κάποιες φορές η κατάσταση φαίνεται να υπερβαίνει κάθε όριο, όπως π.χ. στην περίπτωση της δημοτικής περιουσίας στις παρυφές της εδαφικής περιφέρειας του δήμου Ηρακλείου, η οποία εμφανίζεται σε ρεπορτάζ (*Νέα Κρήτη*, 1.6.2005) όχι μόνο να έχει περιφραχτεί από άγνωστο ιδιώτη αλλά, σύμφωνα με την εκτίμηση του αντιδημάρχου, που έκανε την αυτοψία, «εκτός από την περίφραξη έχουν στηθεί στο εσωτερικό και λυόμενες εγκαταστάσεις, γεγονός που καταδεικνύει ότι ο καταπατητής ετοιμάζεται να κάνει μαντρί για τα

Όταν από τη δεκαετία του 1980 άρχισαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση οι επιδοτήσεις του λαδιού και της κτηνοτροφίας με απώτερες επιδιώξεις είτε τη συμπλήρωση ελλειμμάτων σε περιόδους ύφεσης είτε, γενικότερα, τον εκσυγχρονισμό των παραγωγικών δραστηριοτήτων και των υποδομών τους, αυτό που κυρίως επιτεύχθηκε ήταν η σημαντική άνοδος του οικονομικού και βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού της περιοχής¹³. Η καλλιέργεια της ελιάς με σκοπό την παραγωγή λαδιού – μορφή δραστηριότητας ή ενασχόληση με μικρές απαιτήσεις σε φροντίδα, άρα και διαθεσιμότητας χρόνου – συνεχίζεται μέχρι σήμερα, όπως και η επιδότηση του προϊόντος. Όσον αφορά την κτηνοτροφία, αποτελεί πλέον την κύρια δραστηριότητα των κατοίκων των Λιβαδίων, και των γειτονικών ορεινών κοινοτήτων, και το κοπάδι αποτελεί ένα κεφάλαιο με κέρδη που οφείλονται στις χρηματικές επιδοτή-

πρόβιά του!» Τα παραπάνω αποτελούν ένα μικρό και τυχαίο δείγμα από όσα συχνά αναγράφονται σε ρεπορτάζ ή σχολιάζονται στον τύπο του νησιού.

13. Τα χρηματικά ποσά αυτών των επιδοτήσεων δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητα. Σύμφωνα με στοιχεία της Διεύθυνσης Γεωργίας Ρεθύμνου, στην επαρχία Μυλοποτάμου, η οποία στην τελευταία απογραφή εμφανίζει επίσημα να έχει συνολικό πληθυσμό 19.084 κατοίκων, κατά την πενταετία 1998-2002 μόνο για επιδότηση της παραγωγής λαδιού και κτηνοτροφίας δόθηκε το ποσό των 56 δισ. δραχμών. Αν σε αυτά συνυπολογίσουμε και τους 600 περίπου νέους γεωργούς, ο κάθε ένας από τους οποίους ενισχύθηκε με 4 εκατομμύρια δρχ., φτάνουμε στο συνολικό ποσό των 58 δισ. και 400 εκατομμυρίων δρχ., χωρίς να συνυπολογίσουμε διάφορες έμμεσες μικροεπιχορηγήσεις και αποζημιώσεις λόγω θεομηνιών ή χρηματοδοτήσεις για κατασκευή κοινοτικών έργων υποδομής. Συγκεκριμένα, το έτος 1997 υποβλήθηκαν από κατοίκους της επαρχίας Μυλοποτάμου αιτήσεις για επιδότηση 770.235 αγοπρόβάτων, από τα οποία επιδοτήθηκαν τελικά τα 377.940 και η επαρχία εισέπραξε το 65% των επιδοτήσεων στο νομό Ρεθύμνης. Από τους κατοίκους των Λιβαδίων υποβλήθηκαν αιτήσεις για 208.000 αγοπρόβατα και τελικά επιδοτήθηκαν τα 97.050 (ποσοστό 17% των επιδοτήσεων σε επίπεδο επαρχίας). Τα Λιβάδια μαζί με τα δύο γειτονικά και περίπου ίδιου πληθυσμού χωριά, τα Ανώγεια και τα Ζωνιανά, εισέπραξαν το έτος αυτό το 44% του συνόλου των επιδοτήσεων σε επίπεδο νομού. Πρόκειται για επιδοτήσεις των οποίων η αντιστοιχία με την πραγματικότητα των παραγωγικών δραστηριοτήτων αμφισβητείται συχνά. Χαρακτηριστική είναι η έκθεση (2.4.1998) του Δ. Χριστοδούλου, αντιπροσώπου της χώρας μας την περίοδο αυτή στον αγροτικό τομέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, προς τον υπουργό Γεωργίας Στέφανο Τζουμάκα, με θέμα «Καταβολή ενισχύσεων στην αγοπρόβατοτροφία». Στην έκθεση αυτή αναφέρεται ότι τα αποτελέσματα ελέγχου για τις επιδοτήσεις στην κτηνοτροφία που διενήργησε κλιμάκιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στους νομούς Χανίων και Ρεθύμνης στις 19-23 Μαΐου 1997, είναι τόσο δυσμενή, ώστε υπάρχει ενδεχόμενο περικοπής των επιδοτήσεων για 24 μήνες και εντολής να επιστραφούν όσα παρατύπως κατεβλήθησαν. Ενώ ο έλεγχος έγινε στους δύο νομούς, παρατηρείται ότι όλες οι καταστρατηγήσεις, που σε ορισμένες περιπτώσεις χαρακτηρίζονται ως απάτες, διαπιστώθηκαν στο νομό Ρεθύμνης. Αναφέρονται επίσης σειρά σοβαρών καταστρατηγήσεων των Κοινοτικών Κανονισμών και ολιγωρία ορισμένων ελεγκτικών οργάνων που «υπογράφουν στο καφενείο», καθώς και «ασυγχώρητες παραλείψεις» (πηγές: εφημ. *Ρεθιμιώτικα Νέα*, 24.4.1998, 30.4.1998 και 25.5.1998).

σεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την πώληση κρέατος και τη διοχέτευση του γάλακτος για βιομηχανική επεξεργασία. Η αξιοποίηση παραγώγων της κτηνοτροφίας, όπως κοπριά, μαλλί ή δέρμα, είναι πλέον ασύμφορη, ενώ έχουν εκλείψει οι συνεργασίες με κτηνοτρόφους ή γεωργούς με σκοπό την εξασφάλιση πόρων ή την επεξεργασία των κτηνοτροφικών προϊόντων. Επιπλέον, η δυνατότητα διάνυσης μεγάλων αποστάσεων σε σύντομους χρόνους με τα σύγχρονα μεταφορικά μέσα, ο εντατικός χαρακτήρας της κτηνοτροφίας και η βιομηχανική επεξεργασία του γάλακτος δεν απαιτούν ούτε διαρκή ενασχόληση με το κοπάδι ούτε διαμονή του ιδιοκτήτη του κοντά σε αυτό για μεγάλο διάστημα. Απλώς, ο κτηνοτρόφος επιδιώκει να νοικιάσει ή να αγοράσει μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη έκταση γης για να τη χρησιμοποιεί ως *χειμαδιά* για το κοπάδι του.

Η κοινωνική επένδυση του επαγγέλματος του κτηνοτρόφου με αξίες κοινωνικού γοήτρου και κύρους μέχρι και σήμερα, ασκούν σημαντικές επιρροές στη διαμόρφωση της σύγχρονης επαγγελματικής κατάστασης του πληθυσμού. Η πρώτη ιεράρχηση αφορά το χωρισμό της συνολικής κοινωνίας σε δύο κατηγορίες: στην κορυφή της κοινωνικής αυτής ιεράρχησης βρίσκονται οι κτηνοτρόφοι, ενώ στο άλλο άκρο οι καλλιεργητές γης. Πρόκειται για ιεραρχήσεις όχι απλά και μόνο στο επίπεδο της κοινότητας, αλλά και μεταξύ των οικισμών: τα κτηνοτροφικά χωριά αφενός και τα χωριά των γεωργών αφετέρου. Υποτιμητικές λέξεις όπως *σπιτάρηδες* ή *πασπαρίτες*¹⁴, με τις οποίες αποκαλούν οι κτηνοτρόφοι τους καλλιεργητές γης, δείχνουν ότι το περιεχόμενο που αποκτά αυτή η διαφοροποίηση έχει σχέση με τον περιορισμό και την προσκόλληση των δραστηριοτήτων αυτών σε έναν τόπο (σε αντίθεση με τις κτηνοτροφικές που απαιτούν πολύ μεγαλύτερη κινητικότητα). Επιπλέον, αυτή η διχοτομικού τύπου κοινωνική ιεράρχηση αντιστοιχεί δομικά και σε έναν έμφυλο καταμερισμό παραγωγικών δραστηριοτήτων, ο οποίος καταλήγει να οριοθετεί και να ιεραρχεί από τη μία έναν ανώτερο ανδρικό χώρο, που περιλαμβάνει κυρίως τους εκτεταμένους και εκτός οικισμού τόπους της κτηνοτροφίας (βοσκότοπους, σέρματα, μητάτα κ.λπ.) και τους δημόσιους χώρους της κοινότητας (καφενεία, δημόσιες πλατείες κ.λπ.) και, από την άλλη, έναν κατώτερο γυναικείο χώρο, ο οποίος περιορίζεται στις παραγωγικές δραστηριότητες εντός του οικισμού (καλλιέργεια μικρών τμημάτων γης για αυτοκατανάλωση, εκτροφή οικόσιτων ζώων) και στον κατεξοχήν οικιακό/ιδιωτικό χώρο.

Όσον αφορά τα σύγχρονα επαγγέλματα, τα οποία ο πληθυσμός της κοινότητας των Λιβαδίων ασκεί εντός ή εκτός των εδαφικών ορίων της, οι κάτοικοι λένε χαρακτηριστικά ότι «το χωριό μας δεν έχει μορφωμένους ανθρώπους». Πράγματι, ελάχιστοι ασχολούνται με επαγγέλματα που απαιτούν

14. Από τη λέξη *πάσπαρο*, που σημαίνει κονιορτός.

πτυχίο ανώτερης ή ανώτατης σχολής¹⁵, ενώ και όλοι σχεδόν οι τεχνίτες (μηχανικοί αυτοκινήτων, ηλεκτρολόγοι, υδραυλικοί κ.ά.) έχουν αποκτήσει τις γνώσεις τους μέσω μαθητείας.

Σήμερα, η μείωση της ανάγκης για πολλά εργατικά χέρια και γενικά του χρόνου που απαιτείται για τη φροντίδα του κοπαδιού, λόγω των ταχέων και εύκολων μετακινήσεων, του εντατικού χαρακτήρα της κτηνοτροφίας και της βιομηχανικής επεξεργασίας του γάλακτος, έχει απελευθερώσει ένα μέρος του παραγωγικού πληθυσμού της κοινότητας, το οποίο δραστηριοποιείται σε ελεύθερα επαγγέλματα ή απασχολείται με καθεστώς εξαρτημένης εργασίας σε επιτηδεύματα που δεν απαιτούν υψηλό μορφωτικό επίπεδο ή πολύ εξειδικευμένες γνώσεις. Οι ίδιοι οι ντόπιοι λένε χαρακτηριστικά ότι ασχολούνται με επαγγέλματα «που συνδέονται με πρόβατα ή δημόσιες σχέσεις», εννοώντας επιχειρήσεις που βασίζονται στην ύπαρξη πελατείας. Κυρίαρχη θέση έχουν αυτά του εμπόρου κρέατος, ζώων και τυροκομικών προϊόντων, καθώς και του ιδιοκτήτη καφενείου, καφετέριας ή μπαρ, ενώ οι περισσότεροι συντηρούν παράλληλα και μικρό ή μεγαλύτερο αριθμό προβάτων στην κτηματική περιφέρεια του οικισμού. Στη λογική της ανάγκης ύπαρξης μιας πελατείας εντάσσεται και η τοπική διασπορά των επαγγελματιών χώρων. Καταρχήν είναι ο νομός Ρεθύμνου και ειδικότερα η πρωτεύουσα της επαρχίας, το Πέραμα, μια κωμόπολη η οποία αποτελεί διοικητικό και εμπορικό κέντρο, καθώς και η βόρεια παράλια ζώνη και, κατ' επέκταση, η πόλη του Ρεθύμνου, περιοχές όπου από παλαιά η κοινότητα είχε τους χειμερινούς βοσκότοπους (*χειμαδιά*) και επομένως διατηρούσε ένα δίκτυο σχέσεων επικυρωμένων είτε με αγχιστείες (συμπεθεριά) είτε με τελετουργική συγγένεια (αναδοχή, κουμπαριά). Επίσης πολλοί ασκούν τα επαγγέλματά τους στο Ηράκλειο που, λόγω του μεγέθους της, αφήνει περιθώρια επιτυχούς επαγγελματικής επένδυσης, παρ' όλο που άλλοι, γειτονικοί με τα Λιβάδια κτηνοτροφικοί οικισμοί, όπως τα Ανώγεια και τα Ζωνιανά, κατόρθωσαν με τακτικές εξασφάλισης βοσκότοπων να επεκταθούν στην πόλη του Ηρακλείου και να θέσουν ισχυρότερες βάσεις για την επαγγελματική επιτυχία τους. Τέλος, όσον αφορά την αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό, πολλοί από όσους μετανάστευσαν, κυρίως μεταπολεμικά, στην Ευρώπη (Γερμανία, Βέλγιο κ.α.), επέστρεψαν σχετικά σύντομα επενδύοντας τα χρήματά τους στην αγορά προβάτων ή εκτάσεων καλλιεργήσιμης γης στα πεδινά της επαρχίας.

Συνοπτικά, όσον αφορά την επαγγελματική κατάσταση του πληθυσμού της κοινότητας των Λιβαδίων σήμερα, παρατηρούνται σε περιορισμένη

15. Στον πληθυσμό που είναι εγγεγραμμένος στα Δημοτολόγια περιλαμβάνονται ένας δικηγόρος, 2-3 δάσκαλοι, 3-4 πολιτικοί μηχανικοί και 7-8 υπάλληλοι σε δημόσιες ή ιδιωτικές υπηρεσίες (τράπεζες, αστυνομία κ.ά.), ενώ στα γυναικεία επαγγέλματα κυρίαρχη θέση έχουν της νοσοκόμας ή της πωλήτριας, υπαλλήλου σε εμπορικό κατάστημα.

έκταση οι επαγγελματικές προετοιμασίες με διαδικασίες, όπως λ.χ. οι σπουδές, και γενικότερα η απόκτηση επαγγελματικών γνώσεων και δεξιοτήτων μέσω εκπαιδευτικών θεσμών με στόχο την άσκηση επαγγέλματος. Αντίθετα, μεγάλο μέρος του πληθυσμού στρέφεται σε δραστηριότητες που προϋποθέτουν περισσότερο την ύπαρξη και την επέκταση μιας πελατείας. Αυτό, κατά τη γνώμη μου, μπορεί να ερμηνευτεί αν συσχετιστεί με τη θέση του συστήματος συγγένειας στη συγκεκριμένη κοινωνία που διαιώνίζει μέχρι σήμερα και καθιστά κυρίαρχο ένα έντονο πνεύμα ιδιόμορφης «οικογενειοκρατίας».

Οι σχέσεις συγγένειας

Ο πληθυσμός της κοινότητας Λιβαδίων είναι κατανομημένος σήμερα σε 23 ευρείες ομάδες αιματοσυγγενών. Τα μέλη της κάθε μιας φέρουν ένα κοινό πατρογραμμικά μεταβιβαζόμενο επώνυμο, το οποίο την προσδιορίζει και την οριοθετεί από τις υπόλοιπες. Στο Δημοτολόγιο και στα Μητρώα Αρρένων που φυλάσσονται στο κοινοτικό κατάστημα από το 1850 περίπου – έτος γέννησης του παλαιότερου αναγραφόμενου ατόμου – μέχρι το έτος 2002¹⁶, εναλλάσσονται 27 διαφορετικά επώνυμα, κατανομημένα σε 770 οικογενειακές μερίδες, και ο συνολικός αριθμός των ατόμων που αναγράφονται σ' αυτές είναι περίπου 3000 άτομα. Τέσσερα επώνυμα δεν συναντώνται σήμερα στην κοινότητα και οι κάτοικοι ισχυρίζονται ότι αυτές οι οικογένειες έχουν σβήσει. Ως αιτίες αναφέρουν τη γέννηση μόνο θηλυκών απογόνων ή λίγων αρσενικών, και τη μετοίκηση λόγω βεντέτας. Να τονιστεί ότι από το 1850 μέχρι και σήμερα δεν εντοπίζεται ούτε ένας άντρας, ο οποίος να προέρχεται εκτός κοινότητας και να κατοικεί σε αυτήν λόγω μεταγαμήλιας εγκατάστασης (*σώγαμπρος*). Παρατηρούνται όμως κάποιες περιπτώσεις δημιουργίας νέων γενών είναι οι αποκαλούμενες από τους ίδιους τους κατοίκους «μετονομασίες», που προέρχονται με την απόσχιση μιας υποομάδας από την ευρύτερη αρρενογονική λόγω διαρκών προστριβών ή συγκρούσεων στο εσωτερικό της. Στα Δημοτολόγια εμφανίζονται γυναίκες-νύφες προερχόμενες εκτός κοινότητας, ενώ οι ίδιοι οι κάτοικοι αναφέρουν ως κύριους λόγους μετοίκησης του ντόπιου, ανδρικού και γυναικείου, πληθυσμού την

16. Το Βιβλίο Δημοτολογίου έχει συνταχθεί το έτος 1953. Τα άτομα είναι κατανομημένα σε οικογενειακές μερίδες, κατά το πρότυπο των σύγχρονων Δημοτολογίων. Επομένως το Δημοτολόγιο δεν μπορεί να μας δώσει πληροφορίες για τύπο, ή τύπους, συγγένειας (πβ. Αλεξιάκης 2000). Τα Μητρώα Αρρένων και Θηλέων συντάχτηκαν νωρίτερα κατά μερικές δεκαετίες. Αυτό σημαίνει ότι στο Δημοτολόγιο έχουν γραφεί όσοι είχαν γεννηθεί μέχρι και 70-80 χρόνια πριν, και, καθώς δεν ζουν όλοι οι άνθρωποι τόσο χρόνια, οι πληροφορίες, καθώς προχωράμε από την εποχή σύνταξης του Δημοτολογίου προς προηγούμενα έτη, γίνονται όλο και ελλιπέστερες ή πιο ανακριβείς.

αναζήτηση εργασίας, το γάμο και το φόβο της αντεκδίκησης, έπειτα από φόνο ή ακραία σύγκρουση.

Οι ευρείες αυτές ομάδες συγγενών με αρρενογονικούς δεσμούς αποκαλούνται από τους εντόπιους συχνά «οικογένειες», και αρκετές φορές «σόγια» ή «γενιές»¹⁷. Ανθρωπολογικές έρευνες που έχουν γίνει στην Κρήτη έρχονται αντιμέτωπες με το διαφοροποιημένο περιεχόμενο αυτών των ντόπιων όρων σε σχέση με την εννοιολόγησή τους από τους ανθρωπολόγους, καθώς και τη συχνή ιδεολογική φόρτισή τους από έναν επίσημο λόγο. Η Αστρινάκη (2002) επιλέγει τον όρο «οικογένεια» και τους ντόπιους χειρισμούς του, η Saulnier (1987) μιλάει για γενιές και η Δασκαλοπούλου-Καπετανάκη για γένη και υπογένη (Dascalopoulos-Capetanakis 1992), ενώ ο Herzfeld (1985) επινοεί το νεολογισμό «πατροομάδα» (patrigroup). Για τις επιδιώξεις του παρόντος άρθρου αρκούν οι ντόπιοι όροι «γενιά» ή «γένος», «κλάδος» (ενν. γενεαλογικός) και «οικογένεια», αφού πρώτα αποσαφηνιστούν – στα πλαίσια βέβαια των αντιλήψεων των ίδιων των κατοίκων – τα εννοιολογικά περιεχόμενά τους, ώστε να χρησιμεύσουν ως αναλυτικά εργαλεία. Ως γενιά ή γένος νοείται το σύνολο των αρρενογονικά συνδεδεμένων ατόμων που έχουν το ίδιο επώνυμο. Η γενιά δεν είναι αυστηρά εξωγαμική σε αντίθεση με τους κλάδους της, με προσδιοριστικό στοιχείο των μελών του κάθε κλάδου, εκτός από το κοινό επώνυμο, το κοινό παρωνύμιο (παρωνόμι). Κάθε γενεαλογικός κλάδος έχει βάθος από δύο μέχρι το πολύ τέσσερις γενιές (όσο δηλαδή και η λεγόμενη γενεαλογική μνήμη) και είναι αυστηρά εξωγαμικός. Επιπλέον, σε περίπτωση βεντέτας, η οποία αποτελεί πραγματική της συγκεκριμένης κοινωνίας, οι άμεσα εμπλεκόμενοι, ως θύτες ή θύματα αντεκδικήσεων, δεν είναι οι άντρες του ευρύτερου γένους, αλλά περιορίζονται σε έναν από τους επιμέρους κλάδους του. Ο κλάδος δηλαδή, εκτός από στοιχειώδη εξωγαμική ομάδα, μπορεί να θεωρηθεί και ως στοιχειώδη ομάδα βεντέτας. Το τελευταίο σημαίνει ότι ενδέχεται να συμβούν αντεκδικητικοί φόνοι στο εσωτερικό του ίδιου γένους, όπου η κάθε μία από τις άμεσα εμπλεκόμενες ομάδες προσδιορίζεται από το κοινό παρωνύμιο των μελών της. Η αυστηρή εξωγαμία, η στενή συμμαχία σε περίπτωση βεντέτας και η επαγγελματική συνεργασία των μελών ενός γενεαλογικού κλάδου είναι σημαντικές ενδείξεις ότι αυτός συνιστά, στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων, την υποομάδα στο εσωτερικό του γένους που χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη συνοχή (Τσαντηρόπουλος 2004: 161-208). Τέλος, ο όρος «οικογένεια» χρησιμοποιείται από τους ίδιους τους κατοίκους για να δηλώσει, ανάλογα με τις περιστάσεις, το γένος ή ό,τι εμείς αποκαλούμε πυρηνική οικογένεια.

Κάποιες φορές προκύπτουν μεταξύ συγγενών με ανταγωνιζόμενα συμπεφέροντα προστριβές ή συγκρούσεις με ενδεχόμενο να καταλήξουν ακόμα

17. Είναι πολύ γνωστός ο στίχος της κρητικής μαντινάδας: *Ο άντρας κάνει τη γενιά κι όχι η γενιά τον άντρα.*

και σε βεντέτα. Πρόκειται για συγκρούσεις στο εσωτερικό του ίδιου γένους, οι οποίες εντείνονται και από το σύστημα της μεταγαμήλιας ανδροπατροτοπικής εγκατάστασης και μπορεί να οδηγήσουν στην απόσχιση ενός γενεαλογικού κλάδου από το ευρύτερο γένος. Η απόσχιση αυτή εκφράζεται με τη λεγόμενη «μετονομασία» (παλαιότερα ήταν ευκολότερη, ενώ σήμερα δυσχεραίνεται από την αναπτυγμένη γραφειοκρατία) και τη δημιουργία ενός νέου γένους με επώνυμο αυτό που μέχρι τώρα ήταν παρωνύμιο. Σε αυτή την περίπτωση, η νέα συγγενειακή ομάδα που προκύπτει νέμεται κι αυτή ένα *σέρμα*, συνήθως δίπλα στο γένος προέλευσής της, ενώ αν ένα γένος εξαλειφθεί, για λόγους όπως η μετεγκατάσταση των μελών ή η μη γέννηση αρσενικών απογόνων, στους μέτοικους ή στους θηλυκούς απόγονους που έχουν παραμείνει ως νύφες δεν αναγνωρίζεται κανένα δικαίωμα για να διεκδικήσουν ένα τμήμα κοινοτικής γης.

Εκτός από τη νομή της κοινοτικής γης, στην αναδιανομή και μεταβίβαση της περιουσίας ενισχύονται οι αρρενογονικές γραμμές του γένους. Συγκεκριμένα, ενώ σε ένα επίπεδο εντόπιας ρητορικής ισχύει το κατ' ισομοιρίαν κληρονομικό σύστημα και επιδιώκεται ακόμα και στις κόρες να κληροδοτείται, *τύποις* όμως, όπως λέγεται, ένας αριθμός προβάτων, οι γαμπροί και οι θυγατέρες αποκλείονται από οποιοδήποτε δικαίωμα κληρονομιάς ή χρήσης βοσκότοπου. Οι βοσκότοποι δηλαδή, στους οποίους βασίζεται η κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα – συνιστώντας ταυτόχρονα συστατικό στοιχείο της υπόστασης του γένους – κυκλοφορούν μόνο μέσω αρρενογονικής γραμμής.

Ο τρόπος μεταβίβασης της πατρογονικής περιουσίας αφορά περισσότερο την εξέλιξη των γενεών και τον κύκλο ζωής του νοικοκυριού και λιγότερο τον κύκλο ζωής του ατόμου. Συγκεκριμένα, όταν τα αρσενικά παιδιά παντρεύονται, στο νοικοκυριό προστίθενται οι νύφες και το ίδιο συμβαίνει με τις συζύγους των αρσενικών εγγονών. Σε ένα ιδεατό μοντέλο, κάθε γιος που παντρεύεται χτίζει δικό του σπίτι και εγκαθίσταται δίπλα στο πατρικό (παλαιότερα, συχνά το νέο νοικοκυριό αποτελούσε μια προέκταση του πατρικού σπιτιού), ενώ ο τελευταίος γιος κληρονομεί το πατρικό σπίτι με αντάλλαγμα τη γηροκόμηση των γονέων. Η μεταβίβαση δηλαδή της περιουσίας δεν συνδέεται τόσο με το θάνατο του κληροδότη ή το γάμο του κληρονόμου, αλλά με τη διαίρεση του νοικοκυριού σε μικρότερες ομάδες συμβίωσης. Πρόκειται για στοιχεία που παραπέμπουν μάλλον στο λεγόμενο «πατροτοπικό σύστημα συνθετότητας ως προς τον κύκλο του νοικοκυριού», το οποίο έχει ένα πατριαρχικό πολιτισμικό υπόβαθρο, ενώ χαρακτηριστικό της συνθετότητας της δομής του είναι ότι αποτελεί διά βίου συνθήκη ζωής των ατόμων και όχι βίωμα σε μια ή δύο φάσεις της ζωής τους (Kaser 2000: 103). Τελική συνέπεια είναι τα γένη σε μεγάλο βαθμό να «χαρτογραφούνται» και στο δομημένο χώρο του οικισμού. Συγκεκριμένα, η ανδροπατροτοπική μεταγαμήλια εγκατάσταση έχει ως συνέπεια τη δημιουργία εδαφικών ενότητων που αποτελούνται από επιμέρους οικιστικούς σχηματισμούς, ο

κάθε ένας από τους οποίους προκύπτει από τις κατοικίες των παντρεμένων γιών συν την οικογένεια προέλευσης, με επακόλουθο κάθε γένος να εντοπίζεται και χωρικά ως σύμπλεγμα πολυπυρηνικών οικογενειών και να κυριαρχεί αριθμητικά σε μια τέτοια εδαφική ενότητα (γειτονιά) του οικισμού. Οι ίδιοι οι κάτοικοι αποκαλούν τις γειτονιές αυτές «μετοχάκια», ονοματίζοντας την κάθε μία από αυτές με το επώνυμο του κυρίαρχου γένους με την προσθήκη της κατάληξης -ανά. Πρόκειται για μια μορφή δόμησης της οικιακής ομάδας που «συντηρεί την εξάρτηση των μελών της απ' την οικογενειακή κοινότητα παραγωγής και κατανάλωσης, και εξασφαλίζει τη συνεργασία τους για την καλύτερη εκμετάλλευση των κοπαδιών» (Καπετανάκη 1988: 128) και επιπλέον «ευνοεί τον άτυπο κοινωνικό έλεγχο από το σόι στο άτομο» (Παπαϊωάννου – Αλεξίου 1998: 176). Παρατηρείται δηλαδή μέχρι και σήμερα μια τάση των μελών κάθε γένους να μην επιτρέπουν σε άντρες εκτός κοινότητας να εισέρχονται ως γαμπροί στο χώρο τους λόγω του φόβου της γέννησης απογόνων που θα φέρουν ένα νέο επώνυμο και θα διαιωνιστούν με επακόλουθο την αριθμητική ισχύ του νέου γένους σε βάρος του γένους υποδοχής του.

Οι σχέσεις συγγένειας, εκτός από το ότι αποτελούν στη συγκεκριμένη κοινωνία, και κυρίως στην «παραδοσιακή» της μορφή, την οργανωτική βάση για την οικειοποίηση των φυσικών πόρων, την οργάνωση της εργασίας και την κατανομή των αγαθών, εξακολουθούν μέχρι σήμερα να συνιστούν ένα ιδίωμα, του οποίου γίνεται διαρκώς επίκληση σε πιο εξατομικευμένες ή συλλογικές δράσεις από το πεδίο των καθημερινών κοινωνικών σχέσεων έως και το ευρύτερο, αυτό των πολιτικών στάσεων και επιλογών. Στο πεδίο των καθημερινών κοινωνικών σχέσεων, το ιδίωμα αυτό ανατροφοδοτείται από μια ηθική που αποκτά το περιεχόμενο υποχρεώσεων συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης που επιβάλλουν οι δεσμοί συγγένειας ως αναγκαία στηρίγματα για την κοινωνική υπόσταση του ατόμου, προκειμένου αυτό να αντεπεξέλθει σε ένα έντονα ανταγωνιστικό περιβάλλον. Στο πεδίο των ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών δράσεων το ιδίωμα επιβάλλει υπολογισμούς σε δράσεις και επιλογές που λαμβάνουν υπόψη τους συσχετισμούς δυνάμεων και σχέσεων μεταξύ συγγενειακών ομάδων και τη συνολική διαπλοκή τους με την κεντρική πολιτική εξουσία μέσω πελατειακών σχέσεων. Πρόκειται για διαπροσωπικές συναλλαγές, όπου η εκλογική προτίμηση ενός ευρύτερου ή στενότερου κύκλου συγγενών προς έναν υποψήφιο βουλευτή ανταλλάσσονται με τα ανάλογα μεγέθη πολιτικής εύνοιάς του που εκδηλώνεται με διευκολύνσεις και παροχές («εξυπηρετήσεις» τις ονομάζουν οι κάτοικοι), από τις οποίες ο ψηφοφόρος θα αποκομίσει υλικά οφέλη. Αυτές οι «εξυπηρετήσεις», που φτάνουν κάποιες φορές ακόμα και σε υπέρβαση των ορίων του νόμου, αποτελούν το υπόβαθρο των τρόπων διαπλοκής του εντόπιου πληθυσμού με την ευρύτερη κοινωνία. Πρακτικές, όπως η σύγκληση ενός ευρύτερου ή στενότερου κύκλου αιματοσυγγενών – τα λεγόμενα «οικο-

γενειακά συμβούλια» (για αποφάσεις που αφορούν σύναψη γάμου, δράσεις σε περίπτωση προστριβών ή σύγκρουσης, ή κατανομή ψήφων στις δημοτικές ή βουλευτικές εκλογές), η διαρκής επίκληση του ιδιώματος της συγγένειας στις καθημερινές συναναστροφές και σχέσεις, η ιδιαίτερη βαρύτητα που αποκτά η παρουσία συγγενών σε τελετουργίες (γάμοι, βαφτίσια, γιορτές κ.ά.) ή σε μια δύσκολη στιγμή (αρρώστια, οικονομική δυσκολία, θάνατος) δείχνουν ότι οι δεσμοί συγγένειας δεν είναι απλά και μόνο σχέσεις για να εξυπηρετούν ή να οργανώνουν την καθημερινότητα των κατοίκων. Πολύ περισσότερο, πρόκειται για σχέσεις που εντάσσονται σε μια συνολικότερη διαδικασία συγκρότησης του ευρύτερου γένους (του οποίου, όπως είδαμε, δεν είναι δεδομένη η συνοχή) σε κοινωνική ομάδα με ενότητα, ώστε να επιδιώξει ευρύτερη κοινωνική και πολιτική δράση, στη λογική μιας διαρκούς επιδίωξης εξυπηρέτησης των συμφερόντων των μελών του¹⁸.

Στο επόμενο τμήμα της εργασίας θα παρουσιάσω τις στρατηγικές με τις οποίες επιδιώκεται αυτό, εξετάζοντας συγκεκριμένους δείκτες και ειδικότερα την ενδογαμλιότητα, τη γονιμότητα, καθώς και τις πρακτικές ονοματοθεσίας των ατόμων, δηλαδή τις επιλογές και τις μεταβιβάσεις βαφτιστικών ονομάτων. Η διαχρονική εξέταση των δεικτών αυτών θα επιτρέψει να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις και να διατυπωθούν υποθέσεις σχετικά με τις κατευθύνσεις και τις συνέπειες των αλλαγών, οι οποίες, στη νέα οικονομική κατάσταση, διαφαίνονται στο εσωτερικό της ευρείας αρρενογονικής ομάδας.

Πολυτεχνία – γονιμότητα

Στον ελλαδικό χώρο, η είσοδος της γυναίκας στον επαγγελματικό στίβο και η άνοδος του μορφωτικού της επιπέδου, οι αλλαγές στις «παραδοσιακές» αντιλήψεις για τους ρόλους των φύλων και τη γονεϊκότητα, καθώς και ο υψηλός βαθμός αστικοποίησης της περιοχής προέλευσης της γυναίκας έχουν εκληφθεί ως μεταβλητές που επιδρούν αρνητικά στη γονιμότητα (Συμεωνίδου κ.ά. 1992), με συνέπεια τη διαρκή μείωσή της. Στην περίπτωση της κοινωνίας που εξετάζεται εδώ, η γυναικεία γονιμότητα, αν και μειώνεται κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες, διατηρείται ακόμα σε σχετικά υψηλούς μέσους όρους σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ελλάδα¹⁹. Συγκεκριμένα, ο μέσος αριθ-

18. Περισσότερα γι' αυτή τη διαδικασία συγκρότησης της ευρείας αρρενογονικής ομάδας σε κοινωνική με ευρύτερη κοινωνική και πολιτική δράση, βλ. Τσαντηρόπουλος 2004: 161-196.

19. Η εύρεση της ηλικίας τεκνοποίησης του ατόμου προέκυψε από την αφαίρεση του έτους γέννησης του πρώτου παιδιού από αυτό του πατέρα ή της μητέρας. Ακόμα και αν δεχτούμε ότι σε παλαιότερες εποχές από λάθος ή για λόγους σκοπιμότητας υπάρχουν ανακρίβειες (μερικά έτη) στα έτη γέννησης κυρίως των γυναικών, οι γενικές τάσεις που διακρίνονται καθιστούν τις διαφοροποιήσεις σημαντικές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Οικογένειες / αριθμός παιδιών

έτη (με βάση το έτος γέννησης του πρώτου παιδιού)	1850-1930	1931-1940	1941-1950	1951-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000
αρ. οικογενειών με 1 παιδί	2	3	1	3	1	4	4	17
αρ. οικογενειών με 2 παιδιά	9	3	6	6	9	26	29	32
αρ. οικογενειών με 3 παιδιά	10	8	7	19	25	30	28	24
αρ. οικογενειών με 4 παιδιά	15	9	9	17	30	26	20	11
αρ. οικογενειών με 5 παιδιά	18	6	16	9	20	24	8	4
αρ. οικογενειών με 6 παιδιά	19	11	9	8	9	9	1	0
αρ. οικογενειών με 7 παιδιά	19	8	3	4	6	1	1	0
αρ. οικογενειών με 8 παιδιά	19	5	4	0	3	1	0	0
αρ. οικογενειών με 9 παιδιά	8	4		0	2	0	0	0
αρ. οικογενειών με 10 παιδιά	3	1	2	1	2	0	0	0
αριθμός παιδιών συνολικά	701	307	277	271	472	439	279	217
αριθμός οικογενειών	122	58	57	67	107	121	91	88
μέσος αριθμός παιδιών ανά οικογένεια	5,75	5,30	4,85	4,04	4,41	3,62	3,06	2,47

μός παιδιών ανά παντρεμένη γυναίκα δεν πέφτει κάτω από το 2,4 όταν στην υπόλοιπη χώρα οι αντίστοιχοι μέσοι αριθμοί κατά την περίοδο 1960-1980 είναι 2,3, ενώ μειώνεται σε 2,1 το 1981, φτάνει σε 1,50 παιδιά το 1989 (Eurostat 1991, βλ. Συμεωνίδου κ.ά. 1992: 26) και σε 1,27 το 2003²⁰ (βλ. πίν. 1). Γενικότεροι παράγοντες, όπως η εκμηδένιση σχεδόν της παιδικής θνησιμότητας, οι αλλαγές στην οικονομική βάση της κοινωνίας προς την κατεύθυνση της μετατόπισης από έναν τύπο οικογένειας, στον οποίο κυριαρχεί η ύπαρξη κοινών οικονομικών συμφερόντων ανάμεσα σε γονείς και παιδιά, σε έναν τύπο στον οποίο τονίζεται η γονεϊκή μέριμνα για τη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών και, γενικότερα, απαιτεί από τους γονείς περισσότερες οικονομικές φροντίδες και αφιέρωση στα παιδιά, επέδρασαν, άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο, στην μείωση της πολυτεχνίας και στην συγκεντρωμένη κοινωνία. Όμως, από την άλλη, η πολυτεχνία συνεχίζει να αποτελεί κοινωνικό πρότυπο και να επιδιώκεται μέχρι και σήμερα. Πρόκειται για μια επιδίωξη, η οποία νοείται από τους ίδιους τους κατοίκους ως μια τακτική αριθμητικής διεύρυνσης της ευρείας αρρενογονικής ομάδας, αναγκαίο προαπαιτούμενο για την εδραίωση και αύξηση της ισχύος της. Κυριαρχεί η επιθυμία γέννησης αρσενικών παιδιών, γιατί αυτά θα «συνεχίσουν το όνομα», δηλαδή θα μεταβιβαστεί σε αυτά το επώνυμο και έτσι θα διευρυνθεί αριθμητικά το γένος. Με τα θηλυκά παιδιά θα επισυναφθούν

20. Eurostat, από εφημ. *Ελευθεροτυπία* (1.9.2004).

επιγαμίες (συμπεθεριά) με άλλα γένη και έτσι είτε θα ανανεωθούν σχέσεις που έχουν ατονήσει είτε θα καλλιεργηθούν στενοί δεσμοί και συμμαχίες. Φράσεις, όπως «δώσαμε γυναίκα» ή «πήραμε γυναίκα» (ενν. το γένος μας) ή «οικογενειακά συμβούλια», που γίνονται όταν επίκειται συνοικέσιο, δείχνουν ότι η σύναψη γάμου δεν αποτελεί υπόθεση αποκλειστικά του ζεύγους. Πρόκειται για λογική, στη βάση της οποίας οι πληθυσμοί των ορεινών κτηνοτροφικών κοινοτήτων έχουν διαμορφώσει μια ρητορική²¹.

Όμως, από την άλλη πλευρά, οι αλλαγές που συνέβησαν στην οικονομική βάση της τοπικής κοινωνίας είχαν ως συνέπεια την αποδέσμευση ατόμων από προϋπάρχουσες θέσεις, ρόλους και αρμοδιότητες στην οργάνωση των δραστηριοτήτων τόσο του νοικοκυριού όσο και της τοπικής κοινωνίας. Για παράδειγμα, μέχρι και τη δεκαετία του 1970, η εκτατική οργάνωση της κτηνοτροφίας και η επεξεργασία των παραγωγών της, απαιτούσαν πολύ περισσότερα εργατικά χέρια και ειδικότητες, από έφηβους, που διεκπεραιώναν βοηθητικές εργασίες, μέχρι ηλικιωμένους που διέθεταν τις γνώσεις και την πείρα. Με ανάλογο τρόπο, στη συστηματική καλλιέργεια της γης, εκτός από τους άντρες, ήταν αναγκαία η συμμετοχή των γυναικών, καθώς και των εφήβων και των δύο φύλων. Με άλλα λόγια, η συνεισφορά του ατόμου, άντρα ή γυναίκας, στο νοικοκυριό άρχιζε ήδη από μικρή ηλικία και συνεχιζόταν στην ενήλικη ζωή του, μέχρι να δημιουργήσει, με το γάμο του, το δικό του νοικοκυριό. Στις μέρες μας, αντίθετα, λόγω των αλλαγών στην τοπική οικονομία που προαναφέρθηκαν, τέτοιου τύπου συνεισφορές στο νοικοκυριό έχουν περιοριστεί ή εκλείψει, ενώ είναι ιδιαίτερα αυξημένες οι απαιτήσεις για μέριμνα εκ μέρους των γονέων. Έτσι, ο γάμος, ως διαβατήρια τελετουργία κατά την οποία το άτομο, μεταβαίνοντας σε ένα νέο στάδιο του κύκλου της ζωής του, δημιουργεί το δικό του πλέον νοικοκυριό και αναλαμβάνει τις ευθύνες οικονομικής διαχείρισής του, αποτελεί τον προ-

21. Μεταφέρω, ενδεικτικά, κάποια αποσπάσματα από τη συνέντευξη του (τότε) κοινοτάρχη Λιβαδίων στην αθηναϊκή εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος* (31.12.1992): «Το χειμώνα με τα κρύα, κάνουμε τα παιδιά, κατά την άνοιξη οι γυναίκες γεννοβολάνε και το καλοκαίρι βαφτίζουμε. Μέχρι το Νοέμβριο, ο παπάς δεν προλαβαίνει να κολυμπά κοπέλια στην εκκλησιά. Από χειμώνα ξεκινά η εργασία ξανά, κι όλο αυτό το βιολί [...] Γιατί τα παιδιά είναι υγεία και ευτυχία στο σπιτικό. Ξέρεις τι είναι, μωρέ κοπελιά μου, να τα 'χεις πέντε-έξι γύρω από το τραπέζι και να ξέρεις ότι είναι όλα δικά σου; Άλλη χαρά δεν θες [...] Κι η πέτρα κι ο βράχος ψομί δε βγάζουνε. Δεν έχει γη να βάλεις ένα δέντρο, μια ρίζα, σου λέω. Όλοι εδώ ζούμε από τα ζώα. Το 80% είμαστε κτηνοτρόφοι. Πώς να μεγαλώσεις τόσα παιδιά, άμα δεν έχεις δουλειά να κάμεις; Και οι επιδοτήσεις που παίρνουμε, δεν φτάνουνε ούτε για πάνες. Χώρια που μας καθυστερούνε έξι μήνες τα λεφτά. [...] Μα, τι να το κάμεις; Σκοπός είναι να μην το αφήνουμε το χωριό. Να βριστούμε δουλειές εδώ, να κάνουμε παιδιά. Ή, τουλάχιστον, να μας βοηθάει το κράτος. Πρέπει να μας δει λίγο διαφορετικά, αφού έχουμε αυτή την ιδιαιτερότητα. “Κάντε παιδιά” δεν μας λένε; Ε, βοηθάτε λιγάκι, κύριοι βουλευτάδες, να σας κάνουμε άλλα τόσα...»

σφορότερο τρόπο αποδέσμευσής του από απαιτήσεις προς τους γονείς για μέριμνα. Επιπλέον, εξυπηρετεί και τον πολύ σημαντικό στόχο της ισχυροποίησης του γένους με δύο τρόπους. Όσον αφορά τον άντρα, με το γάμο του θα διευρύνει αριθμητικά το γένος του γεννώντας απογόνους που θα φέρουν το επώνυμό του όσον αφορά τη γυναίκα, πηγαίνοντας ως νύφη σε ένα άλλο γένος δημιουργείται νέα συμμαχία ή ισχυροποιούνται υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις. Σ' αυτά τα πλαίσια μπορεί να ερμηνευτεί και η διαρκής μείωση της ηλικίας τεκνοποίησης των γυναικών, αλλά και των αντρών²² που αποτελεί άμεσο επακόλουθο της τάσης σύναψης γάμων σε μικρή ηλικία και όχι συνέπεια αυξημένων συχνοτήτων ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, λόγω ελεύθερων προγαμιαίων σχέσεων, τις οποίες άλλωστε απαγορεύει αυστηρά το εντόπιο σύστημα αξιών (βλ. πίν. 2). Βέβαια, είναι γεγονός ότι από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα, στο σύνολο του ελληνικού αγροτικού χώρου, συγκριτικά με τον αστικό, έχει διαπιστωθεί μετατόπιση της ηλικίας τεκνογονίας του γυναικείου πληθυσμού σε μικρότερες ηλικιακές ομάδες. Συγκεκριμένα, το 1961 το υψηλότερο ποσοστό γονιμότητας για τις γυναίκες εντοπίζεται στις ηλικίες 25-29 ετών, ενώ το 1981 πέφτει στις ηλικίες 20-24 ετών και ταυτόχρονα παρατηρείται έντονη πτώση του δείκτη γονιμότητας στις ηλικιακές ομάδες άνω των 30 ετών (Συμεωνίδου 1990: 28-44· Τσαουριδής 1988) (βλ. ιστόγραμμα 1). Η άποψη περί ύπαρξης ενός ανατολικοευρωπαϊκού μοντέλου γαμήλιας συμπεριφοράς, σύμφωνα με το οποίο η πρωιμότητα του γάμου λειτουργεί ως μηχανισμός αντιρρόπησης στην υψηλή θνησιμότητα, σε αντίθεση προς ένα δυτικοευρωπαϊκό μοντέλο γαμήλιας συμπεριφοράς, όπου η καθυστέρηση γάμου φαίνεται να λειτουργεί ως μηχανισμός ελέγχου των γεννήσεων και αντισύλληψης (Bideau 1983· Τομαρά-Σιδέρη – Σιδέρη 1986: 158-159) είναι πολύ πιθανόν να έχει ισχύ και να επέδρασε στη μειωμένη ηλικία τεκνογονίας συνολικά στον ελληνικό αγροτικό χώρο μέχρι και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (μικρή ηλικία τεκνογονίας σημαίνει και μικρή ηλικία σύναψης γάμου, εφόσον οι προγαμιαίες γεννήσεις είναι σχεδόν ανύπαρκτες λόγω του αυστηρού οικογενειακού ελέγχου στη σεξουαλικότητα των ανύπαντρων παιδιών, και κυρίως των κοριτσιών). Δύο επιπλέον σημαντικοί παράγοντες του χαμηλού δείκτη γυναικείας γονιμότητας στον αγροτικό χώρο μέχρι και σήμερα, μπορούν να θεωρηθούν οι αντιλήψεις και στάσεις περί διαφοροποιημένων ρόλων των δύο φύλων καθώς και το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης (Συμεωνίδου 1990· Συμεωνίδου κ.ά. 1992). Στην περίπτωση της κοινωνίας που εξετάζεται εδώ, μπορούμε να υποθέσουμε βάσιμα ότι ιδιαίτερα σημαντική επίδραση στις, παρατηρούμενες σήμερα, ακόμα περισσότερο πτωτικές τάσεις του δείκτη της γονιμότη-

22. Στο Δημοτολόγιο των Λιβαδίων η ηλικία τεκνογονίας γυναικών και αντρών υπολογίστηκε αφαιρώντας αντίστοιχα το έτος γέννησης του πρώτου παιδιού από το έτος γέννησης της μητέρας ή του πατέρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Ηλικίες γονιμότητας

ηλικίες τεκνο- γονίας	Α. Γυναίκες															
	1850-1930		1931-1940		1941-1950		1951-1960		1961-1970		1971-1980		1981-1990		1991-2000	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
10-14	4	2,96*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15-19	11	8,14	7	11,470	3	4,54	6	8,69	16	14,81	38	31,40	42	48,27	20	23,25
20-24	34	25,18	18	29,500	15	22,72	18	26,08	39	36,11	58	47,93	34	39,08	41	47,67
25-29	54	40,00	22	36,060	26	39,39	28	40,57	34	31,48	8	6,61	8	9,19	18	20,93
30-34	25	18,51	11	18,030	17	25,75	13	18,84	14	12,96	9	7,43	3	3,44	6	6,97
35-29	6	4,44	1	1,639	2	3,03	4	5,79	5	4,62	8	6,61	0	0	0	0
40-44	0	0	1	1,639	3	4,54	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1,16
45-29	1	0,74	1	1,630	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
> 49	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Σύνολα	135		61		66		69		108		121		87		86	

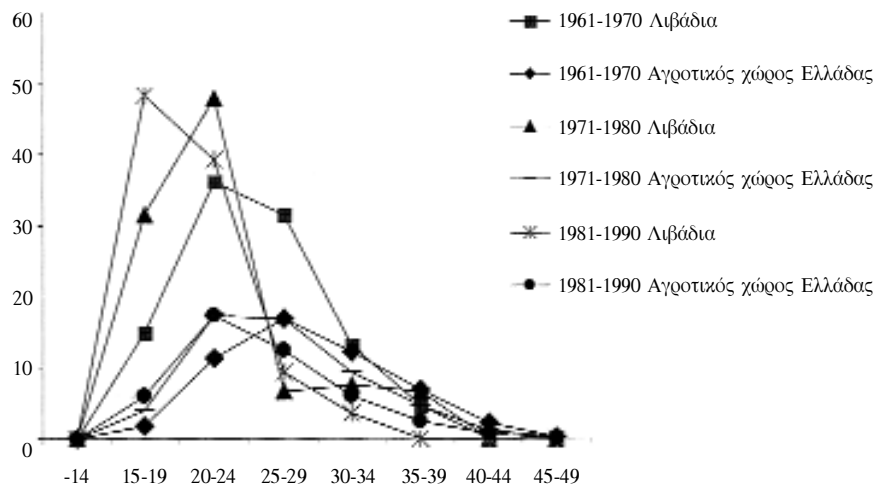
* Ο αριθμός πολύ πιθανόν να μην αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα, εφόσον την εποχή αυτή εντοπίζονται κάποιες φορές λάθη στην ακριβή ημερομηνία γέννησης.

B. Άνδρες

ηλικίες τεκνο- γονίας	B. Άνδρες															
	1850-1930		1931-1940		1941-1950		1951-1960		1961-1970		1971-1980		1981-1990		1991-2000	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
10-14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15-19	1	0,84	1	1,72	0	0	0	0	1	0,93	0	0	2	2,22	0	0
20-24	10	8,47	3	5,17	7	12,50	4	5,97	9	8,41	9	7,43	13	14,44	12	13,63
25-29	28	23,72	31	53,44	10	17,85	23	34,32	25	23,36	64	52,89	33	36,66	35	39,77
30-34	42	35,59	18	31,03	30	53,57	28	41,79	46	42,99	27	22,31	31	34,44	27	30,68
35-39	26	22,03	4	6,89	6	10,71	8	11,94	22	20,56	15	12,39	8	8,88	10	11,36
40-44	8	6,77	1	1,72	2	3,57	3	4,47	4	3,73	3	2,47	1	1,11	2	2,27
45-29	2	1,69	0	0	0	0	1	1,49	0	0	2	1,65	2	2,22	2	2,27
> 49	1	0,84	0	0	1	1,78	0	0	0	0	1	0,82	0	0	0	0
Σύνολα	118		58		56		67		107		121		90		88	

ΣΧΗΜΑ 1

Δείκτες γονιμότητας. Κοινότητα Λιβαδίων - αγροτικός χώρος Ελλάδας

τας είναι η συνεχιζόμενη τάση για πολυτεκνία. Η σημαντικότητα αυτού του παράγοντα φαίνεται και από το γεγονός ότι και ο δείκτης ανδρικής γονιμότητας εμφανίζει πτωτικές τάσεις, αν και μικρότερου βαθμού. Γι' αυτό άλλωστε και δεν παρατηρείται αύξηση στη μέση ηλικιακή διαφορά του ζεύγους: 6,1 χρόνια ήταν μέχρι τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, ενώ από τότε έχει αυξηθεί μόλις στα 6,8 χρόνια²³. Ειδικότερα, η αποδέσμευση του ατόμου από τις παραγωγικές δραστηριότητες της τοπικής κοινωνίας, ως συνέπεια των αλλαγών στην τοπική οικονομία, σε συνδυασμό με την αποτυχία του θεσμού της εκπαίδευσης να λειτουργήσει ως μηχανισμός ενσωμάτωσης και κατανομής σε εξειδικευμένες θέσεις εργασίας, είχαν ως συνέπειες αυτό να παραμένει εργασιακά αδρανές και επιπλέον να καθίσταται βάρος στην οικονομία του οίκου, εφόσον ούτε αποτελεί πλέον παραγωγικό μέλος για εξυπηρέτηση των αναγκών του νοικοκυριού ούτε μπορεί να επενδυθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία η μελλοντική επαγγελματική του ανέλιξη. Πρόκειται ουσιαστικά για τη μείωση του ορίου ηλικίας αποδέσμευσης του ατόμου από τη γονεϊκή κηδεμονία, που μπορεί να σχετιστεί άμεσα με

23. Επειδή το Δημοτολόγιο είναι ελλιπές όσον αφορά την αναγραφή του έτους σύναψης γάμου, έγινε κατανομή των αναγραφόμενων παντρεμένων ζευγαριών σε δύο κοόρτες: σε αυτήν όπου ο σύζυγος έχει γεννηθεί πριν το έτος 1950 και σε αυτήν όπου ο σύζυγος έχει γεννηθεί μετά το έτος αυτό. Άρα, για τη μετά το 1950 κοόρτη θα πρέπει να υπολογίζεται ότι οι γάμοι αρχίζουν να συνάπτονται από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα.

τις σημερινές αλλαγές στις παραγωγικές δραστηριότητες της κοινωνίας, οι οποίες όμως δεν εξυπηρετούνται από τη συνεχιζόμενη πολυτεχνία και γενικότερα από τις αντιλήψεις περί οργάνωσης των δραστηριοτήτων τόσο του νοικοκυριού όσο και της τοπικής κοινωνίας, στη βάση των έμφυλων διαφοροποιήσεων και των σχέσεων συγγένειας.

Σε μακροπρόθεσμη προοπτική, οι συνέπειες στο άτομο είναι ιδιαίτερα σημαντικές όσον αφορά τη «γραμμή σταδιοδρομίας» του, δηλαδή την πορεία ζωής του, καθώς αυτή διέρχεται αντίστοιχους ρόλους και καταστάσεις όπως το γάμο, τη γονεϊκή εμπειρία, την εργασία, τις βαθμίδες ηλικιακών ρόλων (γονέας, παππούς/γιαγιά κ.λπ.). Οι συγκρούσεις που βιώνει το άτομο είναι πολλαπλές, όταν αρχίζει να διέρχεται τα διάφορα στάδια της ζωής του (ενηλικίωση, αναπαραγωγή, υπερήλικη κατάσταση) σε ηλικίες και ρυθμούς ασυμβίβαστους τόσο με το σημερινό υψηλό προσδόκιμο όριο επιβίωσης όσο και με τα πρότυπα που προβάλλει η σύγχρονη κοινωνία, σύμφωνα με τα οποία τα άτομο ακμάζει και δημιουργεί από τα μέσα της τρίτης δεκαετίας της ζωής του αξιοποιώντας εμπειρίες στον επαγγελματικό στίβο καθώς και τη μακρόχρονη, θεσμικά οργανωμένη κατάρτιση. Αυτή η κατάσταση σύγκρουσης είναι πιο έντονη στη γυναίκα, και μάλιστα εφόσον ο κύκλος τεκνογονίας της αρχίζει πριν την ηλικία των 20 ετών, οπότε είναι πολύ πιθανόν στα μέσα της τρίτης δεκαετίας της ζωής της να έχει ήδη κλείσει και να φτάσει στη μέση ηλικία, έχοντας εγγόνια, δηλαδή να βιώνει ρόλους που αρμόζουν στην κατάσταση και τις ιδιότητες του υπερήλικα, κι ακόμα περισσότερο αν το κυρίαρχο κοινωνικό πρότυπο συνδέει στενά ρόλους και ηλικία. Με τη μικρή ηλικία γάμου και τεκνογονίας συνδέεται και η απομάκρυνση του νέου ή της νέας από την εκπαιδευτική διαδικασία, η οποία, σε ένα μη ευκαταφρόνητο ποσοστό του πληθυσμού, συμβαίνει αρκετά νωρίς. Ως προς αυτό, είναι χαρακτηριστική η απόφαση του Πταισματοδικείου της Επαρχίας Μυλοποτάμου για δύο κηδεμόνες μαθητριών, οι οποίοι, μαζί με αρκετούς άλλους, είχαν προσαχθεί σε δίκη το Δεκέμβριο του 2005, με την κατηγορία της ευθύνης της εγκατάλειψης του σχολείου από τις κόρες τους. Αθωώθηκαν με το σκεπτικό ότι οι κόρες τους παντρεύτηκαν και κηδεμόνες τους θεωρούνται πλέον οι σύζυγοι²⁴.

Η τελική συνέπεια είναι να δημιουργούνται στο άτομο αντιφάσεις και συγκρούσεις που προκύπτουν, αφενός, από την παραπάνω κατάσταση την οποία βιώνει ως «γραμμή σταδιοδρομίας» στη συγκεκριμένη τοπική κοινωνία όπου ζει και, αφετέρου, από πρότυπα και επιρροές που ασκεί η σύγχρονη κοινωνία, μέρος της οποίας αποτελεί η συγκεκριμένη τοπική, για να διανύσει με πιο αργό ρυθμό τα στάδια της προσωπικής ανέλιξης του, ώστε να αποκτήσει πιο πλούσιες εμπειρίες.

24. Εφημ. *Κρητική Επιθεώρηση* (15.12.2005).

Ονοματοθεσίες – μεταβίβαση ονομάτων

Η ονοματοθεσία αποκτά κοινωνικές σημασιοδοτήσεις καθώς σημαίνει, τουλάχιστον στην περίπτωση της δυτικής κοινωνίας, εκτός από την αποδοχή του βρέφους στην οικογενειακή ομάδα, την τοποθέτησή του ταυτόχρονα σε έναν οικογενειακό χρόνο αναφορικά προς τις γενιές του παρελθόντος και του μέλλοντος (Smith 1975: 541). Στην ονοματοθεσία ανακλώνται θετικά συναισθήματα ή στενές σχέσεις αλληλοϋποστήριξης και συνεργασία των γονέων με συγκεκριμένους συγγενείς για χάριν των οποίων τα παιδιά ονοματίζονται (Rossi 1965: 503). Σε μια προοπτική, η ονοματοθεσία μπορεί να συνιστά περισσότερο «στρατηγική» (Bourdieu 1990), είτε ως «ιδεολογία της ανάστασης» (Vernier 2001), δηλαδή ως «αναζωογόνηση» ενός συγκεκριμένου προγόνου σ' ένα πρόσωπο του παρόντος, το οποίο θα τον διαδεχτεί στα καθήκοντα, στην ισχύ ή στον υλικό πλούτο του, όπου τελικά πίσω από τη μεταβίβαση των ονομάτων διεξάγεται μια ευρεία κυκλοφορία συμβολικού και υλικού κεφαλαίου (Vernier 2001: 83-104)²⁵, είτε αποτελεί μια αντικειμενικοποίηση προσδοκιών και διεύρυνση δυνατοτήτων για κοινωνική αναπαράγωγή²⁶. Μπορεί επίσης, η ονοματοθεσία, ως μια συμβολική προβολή σχέσεων δύναμης και κύρους του παρόντος, να προσδιορίζει τις συμβολικές αναπαραστάσεις περί του παρελθόντος και μ' αυτό τον τρόπο να βοηθά στην ενδυνάμωση και νομιμοποίηση των υπαρχουσών παροντικών σχέσεων (Bourdieu 1990: 171).

Στην ελληνική κοινωνία ισχύουν, μάλιστα συχνά με τοπικές διαφοροποιήσεις, συγκεκριμένοι κανόνες ονοματοθεσίας, και έχει υποστηριχθεί ότι «το όνομα συνιστά ένα σημαντικότατο διακύβευμα γιατί, ακριβώς, αντικειμενικοποιεί την περιοχή επιρροής μιας κοσμοαντίληψης» (Γεωργούλας 1997α: 37). Από αυτή την οπτική, η ονοματοθεσία «συνιστά ένα δείκτη στον οποίο απεικονίζονται οι μετασχηματισμοί των αντιλήψεων ως προς τον εαυτό και την ταυτότητα, τόσο σε μικρο- όσο και σε μακρο-επίπεδο» (Γεωργούλας 1997α: 14) και οι πρακτικές ονοματοθεσίας δεν μπορούν να ιδωθούν ως μόδα ή ως απλή έκφραση ενός αυθόρμητου μιμητισμού, αλλά πολύ

25. Ο Vernier (2001) έχει αναδείξει, στην περίπτωση της Καρπάθου, τη βαρύτητα της μεταβίβασης των ονομάτων (ως σύστημα και ως στρατηγική) και την ιδεολογία της ανάστασης, σε συσχετισμό με τη λατρεία των γενών και τους κανόνες εγκατάστασης και κληρονομιάς, ως βασικούς παράγοντες ύπαρξης, νομιμοποίησης, και διαίωσης ενός συστήματος εκμετάλλευσης των υστερότοκων από τους πρωτότοκους.

26. Πβ. στην περίπτωση της Ελλάδας, την επιλογή των αρχαιοελληνικών ονομάτων ως μια πράξη αποδέσμευσης από τον κυκλικό χρόνο εναλλαγών επιτάσεων των παραγωγικών δραστηριοτήτων της κοινότητας και υφέσεών τους (όπου τοποθετούνται και οι θρησκευτικές ονομαστικές εορτές/σχόλες) και ένταξής του σε ένα νέο διευρυμένο ιδεολογικό πλαίσιο και χώρο κοινωνικών σχέσεων (Γεωργούλας 1991).

περισσότερο εξαρτώνται «από τις σχέσεις δύναμης που θα διαμορφωθούν στους επιμέρους κοινωνικούς χώρους» (Γεωργούλας 1997α: 109).

Στην περίπτωση της υπό μελέτη κοινωνίας, εξετάζοντας τα οικογενειακά και τα βαφτιστικά ονόματα ως «μοντέλα ονοματοθεσίας» («naming patterns», Burnard 2001), από τα οποία τα πρώτα αντιστοιχούν στην ταξινόμηση του πληθυσμού σε ευρείες ομάδες, ενώ τα δεύτερα «αντιπροσωπεύουν πάντοτε την τάξη²⁷ στο χαμηλότερο επίπεδο» (Lévi-Strauss 1977: 301), διαπιστώνεται ότι αυτά είναι περιορισμένα και μη ανανεούμενα. Αυτή η μορφή ρεπερτορίου ονομάτων δηλώνει την έντονη τάση του πληθυσμού για αποφυγή του «ανοίγματος» προς τα έξω, είτε με την εγκατάσταση γαμπρών είτε με την υιοθέτηση νέων ονομάτων στα νεογέννητα μέλη της. Συγκεκριμένα, ο συνολικός αριθμός αντρών που αναγράφονται στο Δημοτολόγιο και στα Μητρώα της κοινότητας Λιβαδίων είναι 1713²⁸, στους οποίους αντιστοιχούν 92 διαφορετικά ανδρικά ονόματα. Ο λόγος δηλαδή του πλήθους των ονομάτων προς το συνολικό αριθμό αντρών που τα διαμοιράζονται είναι 18,61. Ο αριθμός των ονομάτων με ποσοστιαία συμμετοχή πάνω από 1% είναι μόλις 17, όμως έχουν συνολική ποσοστιαία συμμετοχή 85,7%. Από αυτά 62,3% καταλαμβάνουν μόλις 6 ονόματα (βλ. πίν. 3.). Ακόμα και από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, περίοδο κατά την οποία σημειώνεται αύξηση της μέσης ετήσιας γεννητικότητας (βλ. πίν. 4) και θα ήταν εύλογο να δημιουργείται η ανάγκη για διεύρυνση του ρεπερτορίου των ονομάτων, η κοινότητα δεν υιοθετεί νέα ονόματα (βλ. πίν. 5).

Όσον αφορά τα γυναικεία ονόματα των εντόπιων (δεν συμπεριλαμβάνονται δηλαδή όσες έχουν εγκατασταθεί μεταγαμήλια ως νέφες) που αναγράφονται στο Δημοτολόγιο, ο συνολικός αριθμός τους ανέρχεται στα 130 και τα διαμοιράζονται 1577 άτομα. Ο λόγος του πλήθους των γυναικείων ονομάτων προς τον συνολικό αριθμό των γυναικών είναι 12,1, δηλαδή χαμηλότερος συγκριτικά με τους άντρες. Παρ' όλο που και εδώ παρατηρείται συγκέντρωση σε ορισμένα ονόματα – σε μικρότερο βαθμό από ό,τι στους άντρες –, τα γυναικεία ονόματα παρουσιάζουν πλουσιότερο ρεπερτόριο. Συγκεκριμένα, ο αριθμός των γυναικείων ονομάτων με ποσοστιαία συμμετοχή πάνω από 1% είναι 24, δηλαδή κατά το 1/3 περισσότερα από τα ανδρικά, τα οποία συμμετέχουν με συνολικό ποσοστό 75,6%, δηλαδή μικρότερο σε σχέση με τον ανδρικό πληθυσμό (βλ. πίν. 3).

Ο γυναικείος πληθυσμός διαμοιράζεται ένα πλουσιότερο κατά το 1/3 ρεπερτόριο ονομάτων συγκριτικά με τον ανδρικό. Επιπλέον, στην ονοματοθεσία των θηλυκών παιδιών, ο πληθυσμός της κοινότητας εμφανίζεται πιο δεκτικός όσον αφορά την υιοθέτηση νέων ονομάτων. Συγκεκριμένα, στην

27. *Τάξη*: με την έννοια της ταξινόμησης.

28. Στην καταμέτρηση δεν συμπεριελήφθησαν 18 άτομα με διπλά ονόματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Βαφτιστικά ονόματα, ποσοστιαία συμμετοχή

όνομα	άνδρες				γυναίκες				
	1850-1960		1961-2000		1850-1960		1961-2000		
	N	%	N	%	όνομα	N	%	N	%
Γεώργιος	147	16,59	114	16,98	Μαρία	169	20,04	124	17,07
Εμμανουήλ	115	12,97	80	11,92	Ελένη	56	6,64	43	5,92
Ιωάννης	84	9,48	61	9,09	Ειρήνη	42	4,98	29	4,00
Κων/νος	73	8,24	59	8,79	Αικατερίνη	37	4,38	46	6,33
Δημήτριος	67	7,56	51	7,60	Ελευθερία	35	4,15	34	4,68
Μιχαήλ	58	6,54	39	5,81	Ευαγγελία	26	3,08	27	3,70
Βασίλειος	42	4,74	32	4,76	Καλλιόπη	22	2,60	17	2,35
Νικόλαος	23	2,60	26	3,87	Αγγελική	21	2,49	11	1,51
Χαράλαμπος	22	2,48	14	2,08	Χαρίκλεια	20	2,37	15	2,06
Δρόσος	18	2,03	8	1,19	Γεωργία	19	2,25	36	4,95
Ανδρέας	16	1,80	12	1,78	Στυλιανή	19	2,25	13	1,79
Ελευθέριος	15	1,69	12	1,78	Ζαχαρένια	18	2,13	11	1,51
Θωμάς	15	1,69	10	1,49	Γαριφαλιά	17	2,01	15	2,06
Στυλιανός	14	1,58	12	1,78	Αθηνά	16	1,89	9	1,24
Αντώνιος	13	1,46	11	1,63	Αναστασία	16	1,89	10	1,38
Ευάγγελος	13	1,46	7	1,04	Χρυσή	16	1,89	12	1,65
Αναστάσιος	11	1,24	12	1,78	Σοφία	15	1,77	14	1,93
					Κυριακή	14	1,66	7	0,96
					Μαγδαληνή	13	1,54	10	1,38
					Αμαλία	12	1,42	8	1,10
					Όλγα	12	1,42	1	0,14
					Παρασκευή	12	1,42	2	0,27
					Νίκη	10	1,18	6	0,82
					Κων/να	8	0,95	14	1,93
					Βασιλική	7	0,83	12	1,65
					Ιωάννα	5	0,60	12	1,65
					Μαρίνα	3	0,35	9	1,24
					Αργυρή	7	0,83	8	1,10
					Δέσποινα	6	0,71	8	1,10
					Χριστίνα	8	0,95	8	1,10

Κατανομή ονομάτων που συμμετέχουν με ποσοστό μικρότερο του 1%

	άνδρες				γυναίκες			
	N	%	N	%	N	%	N	%
ονόματα με 8 συμμετοχές					5	0,95	4	1,10
ονόματα με 7 συμμετοχές	1	0,79	3	1,04	2	0,83	4	0,96
ονόματα με 6 συμμετοχές	2	0,67	1	0,89	5	0,71	2	0,82
ονόματα με 5 συμμετοχές	4	0,56	3	0,74	1	0,60	3	0,68
ονόματα με 4 συμμετοχές	6	0,45	2	0,59	5	0,47	4	0,55
ονόματα με 3 συμμετοχές	8	0,33	3	0,44	13	0,35	12	0,41
ονόματα με 2 συμμετοχές	12	0,22	10	0,29	13	0,23	14	0,27
ονόματα με 1 συμμετοχή	29	0,11	31	0,14	32	0,11	36	0,13

ΠΙΝΑΚΑΣ 4*Μέση ετήσια γεννητικότητα*

έτη	1900- 1928	1928- 1940	1940- 1951	1951- 1961	1961- 1971	1971- 1981	1981- 1991	1991- 2001
μέσος πληθυσμός	734,00	879,50	1005,00	1080,50	1929,00	1343,0	1743,0	1874,00
μέσος ετήσιος αριθμός γεννήσεων	20,20	26,10	29,75	33,20	42,20	49,1	34,10	26,50
μέσο ετήσιο ποσοστό γεννήσεων (%)	27,30	29,67	29,60	32,26	39,05	36,5	19,50	14,14

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

*Αριθμός ονομάτων και κατανομή τους σε άνδρες και γυναίκες διαχρονικά.
Έκλειψη ονομάτων και εμφάνιση νέων.*

	1850-1960			1961-2000		
	Αριθμός ατόμων	Συνολικός αριθμός ονομάτων	Αριθμός ονομάτων που δεν συναντώνται στην επόμενη κοόρτη	Αριθμός ατόμων	Συνολικός αριθμός ονομάτων	Αριθμός νέων ονομάτων
άνδρες	886	79	20	671	70	11
γυναίκες	843	99	32	726	101	34

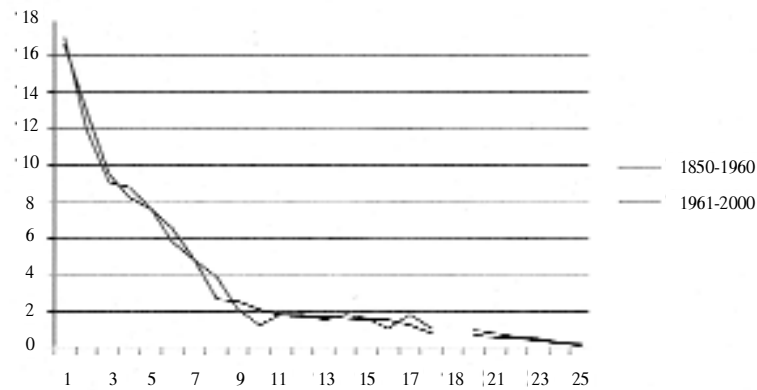
ονοματοθεσία των γυναικών, 32 ονόματα που εμφανίζονται πριν τον πόλεμο, δεν συναντώνται μεταπολεμικά, ενώ την περίοδο αυτή εισάγονται 34 νέα ονόματα. (βλ. πίν. 5).

Η διαχρονική εξέταση των ονομάτων παρουσιάζει μικρές αποκλίσεις από το κυρίαρχο ρεπερτόριο της κοινότητας, οι οποίες είναι ελάχιστες στα ανδρικά, ενώ στα γυναικεία περισσότερες (βλ. σχεδιαγράμματα 2 και 3). Αυτό σημαίνει ότι τα «μοντέλα ονοματοθεσίας», καθώς αναπαράγονται σε κυκλικό χρόνο, συνιστούν περιορισμένες και συγκεκριμένες (με μεγάλη αυστηρότητα στο επώνυμο και σε μεγάλο βαθμό στο βαπτιστικό όνομα) θέσεις, τις οποίες διαμοιράζεται ο νεογέννητος πληθυσμός της κοινότητας. Επιπλέον, πάλι στη διάσταση του χρόνου, ο περιορισμένος και συγκεκριμένος αριθμός θέσεων, στις οποίες τοποθετούνται τα άτομα με αναφορά το παρελθόν και τις προσδοκίες, δείχνει πολύ περισσότερο τάσεις εμμονής στην οικογενειοκρατία και πολύ περιορισμένες βλέψεις όσον αφορά τη διεύρυνση των προσδοκιών και την αναζήτηση νέων δυνατοτήτων κοινωνικής αναπαραγωγής.

Η μεταβίβαση των ονομάτων αποτελεί ένδειξη των δυναμικών που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της πυρηνικής οικογένειας, καθότι η επιλογή των γονέων να προσδώσουν στο παιδί τους το όνομα συγκεκριμένου συγγενή,

ΣΧΗΜΑ 2

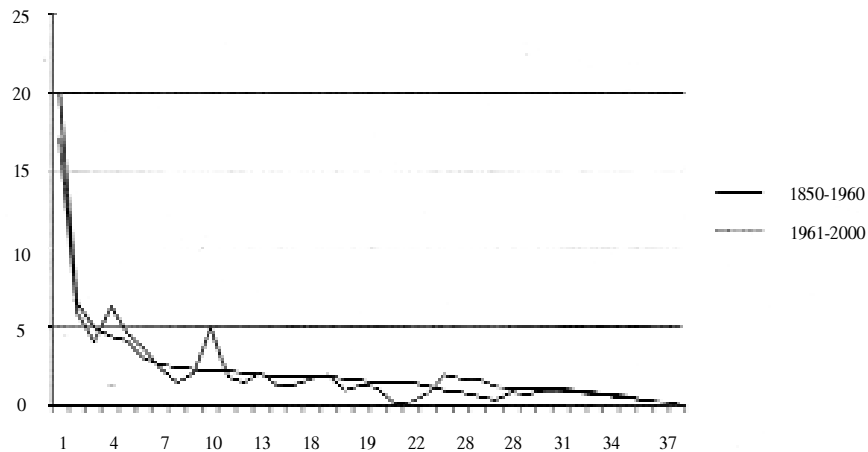
Κατανομή ανδρικών ονομάτων διαχρονικά*

* Ο άξονας Y αντιπροσωπεύει ποσοστιαίες κατανομές των ανδρικών ονομάτων όπως απεικονίζονται στον πίν. 4 και ο άξονας X αντιπροσωπεύει την πρώτη στήλη του ίδιου πίνακα, δηλαδή αυτήν με τα ανδρικά ονόματα και τους αριθμούς συμμετοχών τους.

ΣΧΗΜΑ 3

Κατανομή γυναικείων ονομάτων διαχρονικά*

* Ο άξονας Y αντιπροσωπεύει ποσοστιαίες κατανομές των γυναικείων ονομάτων όπως απεικονίζονται στον πίν. 4 και ο άξονας X αντιπροσωπεύει την πρώτη στήλη του ίδιου πίνακα, δηλαδή αυτήν με τα γυναικεία ονόματα και τους αριθμούς συμμετοχών τους.

αποτελεί πράξη τιμής στο συγκεκριμένο συγγενή και δηλώνει στενές σχέσεις ή προσδοκίες από τον πρόγονο αυτό, καθώς με το όνομα στο πρόσωπο του παιδιού προσδιορίζεται συμβολικά και ένας εν δυνάμει κληρονόμος υλικών (περιουσία) και συμβολικών (κοινωνική θέση, γόητρο) αγαθών του συγκεκριμένου προγόνου. Αυτές οι στάσεις, προσβλέψεις και, σε κάποιο βαθμό, αξιώσεις αποκτούν μεγαλύτερη βαρύτητα όσο πιο πρότερο είναι στη σειρά γέννησης το παιδί. Οι κάτοικοι των Λιβαδίων ισχυρίζονται σήμερα ότι ο γενικός κανόνας είναι η αμφίπλευρη μεταβίβαση των ονομάτων με προτεραιότητα της πατρικής πλευράς, δηλαδή στη σειρά γέννησης των παιδιών αποδίδουν πρώτα τα ονόματα των γονέων του πατέρα τους και έπειτα της μητέρας τους. Ο Harumi Befu (1963), μελετώντας τη συγγένεια στην Ιαπωνία, δείχνει πως η ύπαρξη στην ίδια κοινωνία ενός πατρογοναμμικού και ενός αμφίπλευρου κανόνα μεταβίβασης ονομάτων δεν είναι αντιφατική, αλλά συμπληρωματική, καθώς έχει λειτουργική διαφοροποίηση συνδεδεμένη με έμφυλες διαφοροποιήσεις. Συγκεκριμένα, ο πατρογοναμμικός κανόνας εξασφαλίζει τη χρονική συνέχεια της οικογένειας ως συσσωματωμένης ομάδας (corporate group), ενώ ο αμφίπλευρος αφορά τη χωρική και παροντική ύπαρξη της ομάδας, δηλαδή τις καθημερινές δραστηριότητές της, τις εορτές ή την επίλυση ζητημάτων που προκύπτουν καθημερινά. Έτσι οι άντρες έχουν τη θέση των συμβολικών φορέων της χρονικής συνέχειας της οικογένειας, ενώ οι γυναίκες έχουν σημαντικότερη θέση και ρόλους στις καθημερινές δραστηριότητες της οικογένειας και των συγγενών. Οι διαπιστώσεις του Befu, μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι έχουν ισχύ στην υπό εξέταση κοινωνία. Έτσι, η ευρεία αρρενογονική ομάδα θα βρει ερείσματα για τη διάρκεια στο χρόνο και τη συνοχή της στους γιους, οι οποίοι θα είναι αυτοί που θα διατηρήσουν το οικογενειακό επώνυμο και μετά το γάμο τους και, επιπλέον, στο πρόσωπό τους θα διαιωνιστούν ή θα αναβιώσουν συμβολικά άτομα παλαιότερων γενεών με την διαιώνιση και του βαφτιστικού τους ονόματος. Η ονοματοθεσία από τη μητρική πλευρά αποτελεί κίνηση έκφρασης θετικών συναισθημάτων προς την ευρεία αρρενογονική ομάδα της συζύγου και ταυτόχρονα συμβολική έκφραση της επιθυμίας για ανάπτυξη σχέσεων αλληλεγγύης, συνεργασίας και αλληλοϋποστήριξης στις καθημερινές δραστηριότητες και με τους εξ αγχιστείας συγγενείς.

Από αυτή την οπτική, η πράξη της επιλογής, από τους γονείς, ενός ονόματος από έναν κύκλο συγγενών (ή μερικές φορές έξω από αυτόν)²⁹ για το παιδί τους συνιστά και μια στρατηγική που προσβλέπει στην αποκόμιση

29. Για παράδειγμα στην κοινότητα των Λιβαδίων κάνουν την εμφάνισή τους και ονόματα όπως Βαρδής, Φρειδερίκη, Βενιζέλος, τα οποία είναι σαφώς δηλωτικά πολιτικών πεποιθήσεων ή σχέσεων που είχαν αναπτύξει οι γονείς με τα συγκεκριμένα πρόσωπα: τον βουλευτή Βαρδή Βαρδινογιάννη, τη βασίλισσα Φρειδερίκη ή τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
*Μεταβίβαση βαφτιστικών ονομάτων διαχρονικά**

	παπτιοίδες πατροπλευρικοί – ονοματοδοσίες εγγονιών		γιαγιάδες πατροπλευρικές – ονοματοδοσίες εγγονιών		παπτιοίδες μητροπλευρικοί – ονοματοδοσίες εγγονιών		γιαγιάδες μητροπλευρικές – ονοματοδοσίες εγγονιών									
	1850-1940 N	1941-σήμερα %	1850-1940 N	1941-σήμερα %	1850-1940 N	1941-σήμερα %	1850-1940 N	1941-σήμερα %								
1ο παιδί	147	42,36	190	87,55	113	33,53	157	71,04	40	12,54	21	9,67	41	14,23	39	18,84
2ο παιδί	49	14,12	12	5,29	28	8,30	16	7,23	38	11,91	70	32,25	38	13,20	57	27,53
3ο παιδί	13	3,74	0	0	8	2,37	1	0,45	16	5,01	5	2,30	17	5,90	5	2,41
4ο παιδί	8	2,30	0	0	5	1,48	1	0,45	6	1,88	0	0	6	2,08	2	0,96
5ο παιδί	1	0,28	0	0	2	0,59	0	0	2	0,62	0	0	3	1,04	0	0
κανένα παιδί	128	36,88	15	6,91	181	53,70	46	20,81	217	68,02	121	55,70	183	63,54	104	50,24
σύνολα	347		217		337		221		319		217		288		207	

* Από το σύνολα έχουν αφαιρεθεί όσοι δεν έχουν παιδί αντίστοιχου φύλου. Η κατανομή σε δύο χρονικές ενότητες έγινε με βάση το έτος γέννησης του πατέρα.

συμβολικών ή υλικών οφελών από συγκεκριμένες κατηγορίες συγγενών ή άλλα πρόσωπα. Εξετάζοντας διαχρονικά τις στρατηγικές ονοματοθεσίας διαπιστώνουμε αλλαγές όσον αφορά τον προσανατολισμό της πυρηνικής οικογένειας προς συγκεκριμένες κατηγορίες συγγενών (βλ. πίν. 6). Στην πυρηνική οικογένεια, πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επιδιώκεται ο καταμερισμός ονομάτων στα παιδιά με προσανατολισμό προς την ευρύτερη αρρενογονική ομάδα – κάποιες φορές το όνομα μπορεί να είναι επιλογή του ανάδοχου εφόσον διαθέτει κοινωνική ισχύ. Έτσι συναντώνται αρκετές οικογένειες που δεν έχουν ονομάσει τον πρωτότοκο γιο ή κάποιο από τους υπόλοιπους με το όνομα του πατρικού παππού. Αντ' αυτού μπορεί να επιλέξουν το όνομα κάποιου από τα αδέρφια του πατροπλευρικού παππού, όπως συχνά γινόταν και για το δευτερότοκο αγόρι, όταν το πρωτότοκο έφερε το όνομα του πατροπλευρικού παππού. Η πατρική πλευρά είχε το προβάδισμα και στην ονοματοθεσία των θυγατέρων. Γι' αυτό το λόγο, στον πίνακα τα ποσοστά ονοματοθεσίας των πρωτότοκων αγοριών και κοριτσιών με τα ονόματα των πατροπλευρικών τους γονέων είναι υψηλά. Αυτός ο προσανατολισμός των πρακτικών ονοματοθεσίας δεν είναι τυχαίος, αλλά σύμφωνος με το σύστημα της συνολικής οργάνωσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων της τοπικής κοινωνίας, οι οποίες, μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, απαιτούσαν διευρυμένες σχέσεις συνεργασίας και συχνά αλληλεξάρτησης, καταρχήν στο εσωτερικό του ευρύτερου γένους.

Στα ίδια πλαίσια δεν είναι τυχαίο αυτό που συνάγεται από τον πίνακα 6, όσον αφορά τις πρακτικές ονοματοθεσίας από τα μεταπολεμικά χρόνια μέχρι σήμερα. Η πυρηνική οικογένεια πλέον στρέφεται και προς τη μητρική πλευρά, χωρίς να υποβαθμίζει την πατροπλευρικότητα αντιθέτως την ενισχύει, όμως στις καθαρά ανιούσες της γραμμής. Ο μετασχηματισμός της οικονομικής βάσης της τοπικής κοινωνίας από τέλη της δεκαετίας του 1960 και οι σημαντικές αλλαγές που επέφερε στις προϋπάρχουσες τοπικές παραγωγικές δραστηριότητες, καθώς και ο νέος επαγγελματικός καταμερισμός που προέκυψε, στρέφονται περισσότερο προς το άτομο, χωρίς να παραβλέπεται η ευρεία συγγενειακή ομάδα, περισσότερο όμως ως κύκλος συμμάχων και υποστηρικτών, παρά ως σχέσεις συνεργασίας και αλληλοβοήθειας στην παραγωγική διαδικασία. Έτσι, εφόσον οι παραγωγικές δραστηριότητες τείνουν προς την αυτονόμηση της πυρηνικής οικογένειας από την ευρεία αρρενογονική ομάδα, η πρώτη αρχίζει να προσδοκά και από την πλευρά της συζύγου υιοθετώντας πρακτικές ονοματοθεσίας, η οποίες, καθώς τείνουν προς την αμφιπλευρικότητα, τονίζουν τον οικογενειακό πυρήνα. Η διαχρονική εξέταση των πρακτικών ονοματοθεσίας, όπως προκύπτουν από την επεξεργασία των στοιχείων του Δημοτολογίου της κοινότητας των Λιβαδίων, επιβεβαιώνουν και στην περίπτωση μας τον ισχυρισμό της Saulnier για τα Ανώγεια, ένα γειτονικό επίσης κτηνοτροφικό πολυπληθές χωριό, δηλαδή την «αυξημένη αυτονομία του συζυγικού πυρήνα σε σχέση με τη γενιά, την

εξατομίκευση των προσώπων σε σχέση με την οικογενειακά ομάδα», η οποία όμως «συνυπάρχει με την επιβίωση μιας παραδοσιακής νοοτροπίας που προσπαθεί να διατηρήσει την συνοχή της γενιάς» (Saulnier 1987: 432-3).

Σχέσεις συγγένειας και κοινωνικοποίηση

Τελειώνοντας το παρόν άρθρο θα επιχειρήσω να θίξω ένα θέμα που συνδέεται άμεσα με όσα έχουν εκτεθεί μέχρι εδώ. Πρόκειται για το υψηλό ποσοστό μαθητικών εκροών που εμφανίζει, ήδη από την βασική 9χρονη εκπαίδευση, ο νομός Ρεθύμνου³⁰, και ειδικότερα οι ορεινές περιοχές του. Μάλιστα, το Δεκέμβριο του 2005, ο εισαγγελέας Ρεθύμνου παρεμβάινει αυτόβουλα και τελικά επιβάλλεται χρηματικό πρόστιμο σε 70 γονείς μαθητών από τα ορεινά χωριά του νομού Ρεθύμνου³¹. Στις σχετικές έρευνες συχνά ως κύρια αίτια τονίζονται το χαμηλό οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο του οικογενειακού περιβάλλοντος του μαθητή και ο εξαναγκασμός του προς αναζήτηση εργασίας σε μικρή ηλικία, ενώ εντοπίζουν αδυναμίες και στην ίδια τη δομή του ελληνικού σχολικού συστήματος³². Στην περίπτωση της κοινω-

30. Σε έρευνα του ΕΚΚΕ για τον προσδιορισμό των Περιοχών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΠΕΠ) της χώρας που πραγματοποιήσαν οι Α. Τεπέρογλου, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη και Ι. Τσίγκανου στο πλαίσιο του ΕΠΕΑΕΚ 1 του Υπουργείου Παιδείας κατά τη χρονική περίοδο 2000-2002, όπως αυτή παρουσιάστηκε στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* (13.3.2006), οι νομοί Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου εμφανίζονται στην πρώτη θέση, σε ποσοστό που κυμαίνεται από 17% έως 29%, ως περιοχές «υψηλής επικινδυνότητας» για τη σχολική αποτυχία, δηλαδή την καθυστέρηση στην ολοκλήρωση ή και στην εγκατάλειψη της βασικής εκπαίδευσης. Ακολουθούν οι νομοί Ξάνθης, Ροδόπης (σε ποσοστά από 16% έως 20%), οι νομοί Ζακύνθου, Λευκάδας, Κεφαλονιάς (σε ποσοστά 14% έως 23%) και οι νομοί Ηλείας, Λακωνίας και Αρκαδίας (σε ποσοστά από 15% έως 21%). Τα ίδια περίπου ποσοστά εμφανίζει η Κρήτη ήδη μία περίπου δεκαετία πριν, σύμφωνα με έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (1996). Συγκεκριμένα, κατά τα σχολικά έτη 1987/88 έως 1991/92, ο νομός Ρεθύμνης κατέχει την πρώτη θέση σε μέσο όρο ετήσιων μαθητικών εκροών (27,31%). Ακολουθούν ο νομός Λασιθίου (18,70%), ο νομός Ηρακλείου (17,81%) και ο νομός Χανίων (13,09%). Ειδικότερα, για την επαρχία Μυλοποτάμου βλ. πίνακα 7 και σχεδιάγραμμα 4, όπου απεικονίζεται το γράφημα μιας κοόρτης μαθητών/τριών Γυμνασίου και μιας κοόρτης μαθητών/τριών Λυκείου των σχολικών ετών 1999-2001. Ο μεγαλύτερος αριθμός αγοριών που εγκαταλείπουν το σχολείο συγκριτικά με τα κορίτσια είναι ένας επιπλέον πιθανός ενδεικτής μη σύνδεσης της εκπαίδευσης με την επαγγελματική μεταστροφή και θεώρησή της, στη συγκεκριμένη κοινωνία, κυρίως ως συμβολικό κεφάλαιο για τις γυναίκες που συνυπάρχει πλάι στις παλαιότερες μορφές προικοδοσίας (πβ. Γεωργούλας 1997α: 195-221).

31. Βλέπε ενδεικτικά τις εφημερίδες: *Νέα Κρήτη* (13.12.2005, 19.12.2005, 22.12.2005), *Κρητική Επιθεώρηση* (13.12.2005, 15.12.2005, 16.12.2005) και *Ρεθεμνιώτικα Νέα* της ίδιας περιόδου.

32. Βλ. π.χ. Φασιολάς 2002, ΟΕΕΚ 1996 κ.α. Στις εμπειρικές έρευνες που γίνονται σε πανελλαδικό επίπεδο είναι πολύ πιθανόν η ιεράρχηση των παραγόντων να διαφοροποιείται

ΠΙΝΑΚΑΣ 7*Μαθητικές εκροές**

έτη	Γυμνάσιο Κοράνας								
	Τάξη Α			Τάξη Β			Τάξη Γ		
	άρρενες	θήλεις	σύνολο	άρρενες	θήλεις	σύνολο	άρρενες	θήλεις	σύνολο
1999	7	8	15						
2000				10	9	19			
2001							10	8	18

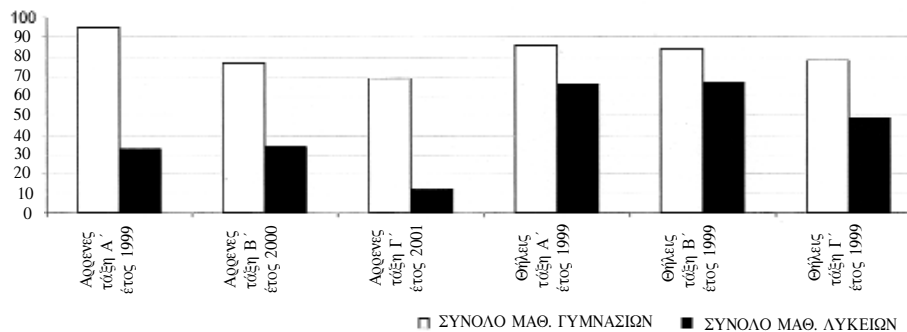
έτη	Λύκειο Ανωγείων								
	Τάξη Α			Τάξη Β			Τάξη Γ		
	άρρενες	θήλεις	σύνολο	άρρενες	θήλεις	σύνολο	άρρενες	θήλεις	σύνολο
1999	7	34	41						
2000				8	29	37			
2001							1	22	23

έτη	Λύκειο Περάματος								
	Τάξη Α			Τάξη Β			Τάξη Γ		
	άρρενες	θήλεις	σύνολο	άρρενες	θήλεις	σύνολο	άρρενες	θήλεις	σύνολο
1999	23	28	51						
2000				22	34	56			
2001							11	27	58

* Το δείγμα αποτελεί μία κοόρτη μαθητών Γυμνασίου και μία κοόρτη μαθητών Λυκείου των σχολικών ετών 1999-2001

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Διάγραμμα εξέλιξης μίας κοόρτης μαθητών Γυμνασίου και μία κοόρτης μαθητών Λυκείου των σχολικών ετών 1999-2001 των σχολείων της συνολικής επαρχίας Μυλοποτάμου

νίας που εξετάζεται εδώ, τα ίδια προτάσσονται ως αίτια στη ρητορική των ίδιων των κατοίκων³³. Από όσα έχουν εκτεθεί μέχρι εδώ φαίνεται ότι οι συγκεκριμένες κατευθύνσεις του μετασχηματισμού των εντόπιων παραγωγικών δραστηριοτήτων διαμόρφωσαν, κυρίως στις ορεινές περιοχές του νομού Ρεθύμνης, μια κατάσταση που συνέβαλε σημαντικά στην υποβάθμιση του ρόλου της επίσημης εκπαίδευσης ως θεσμού κατανομής των ατόμων σε εργασιακές θέσεις και ενσωμάτωσης στην ευρύτερη κοινωνία. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της κατάστασης μπορούν να συνοψιστούν αφενός στην άνοδο του οικονομικού επιπέδου, κυρίως μέσω κρατικών επιδοτήσεων και επιχορηγήσεων, καθώς και μέσω των προσφορών για ανειδίκευτη εργασία (τουρισμός, επιχειρηματικότητα κ.ά.) και αφετέρου, στην πρωτοκαθεδρία του ιδιώματος της συγγένειας ως οργανωτικού των σχέσεων, από τις καθημερινές κοινωνικές ως τις ευρύτερες πολιτικές. Το πρώτο επέτρεψε την πρώιμη αποδέσμευση του ατόμου από το νοικοκυριό των γονέων του, ενώ το δεύτερο του ενσταλάζει από πολύ νωρίς μια ιδεολογία περί οικογενειοκρατίας και οικογενειακών αξιών.

Στα πλαίσια αυτά, οι παράγοντες που αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα στο υψηλό ποσοστό των μαθητικών εκροών μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες, σε αυτούς που αφορούν το περιεχόμενο της παρεχόμενης γνώσης και σχετίζονται με τη θέση της εκπαίδευσης ως θεσμού ενσωμάτωσης στη σύγχρονη κοινωνία, και σε αυτούς που σχετίζονται με τη μικρή βαρύτητα που έχει ο κοινωνικοποιητικός ρόλος της εκπαίδευσης σε σχέση με άλλους φορείς κοινωνικοποίησης, και κυρίως με την ευρεία συγγενειακή ομάδα.

σε σχέση με αυτήν σε επίπεδο τοπικών κοινωνιών. Όμως, είναι άξιο απορίας το γεγονός ότι ακόμα και έρευνες που έχουν γίνει ειδικότερα για τις μαθητικές εκροές στο νομό Ρεθύμνης, κινούνται στα ίδια πλαίσια: «Πολυμελείς οικογένειες με γονείς χαμηλού εκπαιδευτικού κεφαλαίου, με χαμηλό ετήσιο εισόδημα, εξαιτίας της επαγγελματικής τους απασχόλησης και της εργασιακής τους κατάστασης, δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την εγκατάλειψη του σχολείου από το μαθητή» (Βουϊδάσκης 1996: 206). Η μακρόχρονη επιτόπια έρευνα και η χρήση ποιοτικών μεθόδων ανάλυσης και ερμηνείας των δεδομένων μάς είναι αναγκαίες για να συμπεριληφθούν παράγοντες που θα αποτρέψουν προϋδεάσεις, οι οποίες θα οδηγήσουν σε βιαστικά και, μόνο φαινομενικά, εύλογα συμπεράσματα.

33. Αντιγράφο από σχετικό ρεπορτάζ της εφημερίδας *Νέα Κρήτη* (13.12.2005): «Οι γονείς, από την πλευρά τους, κάτοικοι της ορεινής περιοχής του Μυλοποτάμου στην πλειονότητά τους, υποστήριξαν πως τα μεγάλα ποσοστά μαθητικής διαρροής στην περιοχή τους οφείλονται και στο γεγονός ότι δεν υπάρχει η αναγκαία βοήθεια από την Πολιτεία. Πρέπει να λυθεί, όπως λένε, το πρόβλημα της μεταφοράς των μαθητών στα σχολεία, ενώ την ίδια στιγμή πολλοί υποστηρίζουν ότι τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τους αναγκάζουν να προτρέπουν τα παιδιά τους να αρχίσουν τη δουλειά. Ταυτόχρονα, προβάλλουν ως σημαντικό λόγο για μια τέτοια απόφαση το γεγονός ότι στα γυμνάσια της περιοχής δεν διορίζονται αρκετοί εκπαιδευτικοί, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλο πρόβλημα με την εκπαιδευτική διαδικασία».

Στο περιεχόμενο της παρεχόμενης γνώσης διαπιστώνεται μεγάλη απόκλιση μεταξύ βασικών κατηγοριών της σκέψης του ατόμου και συνακόλουθα της δομής της εμπειρίας του, όπως αυτές αντλούνται από τον τρόπο δόμησης των κοινωνικών σχέσεων ο οποίος, στη συγκεκριμένη κοινωνία, χαρακτηρίζεται από απλούστερες κοινωνικές διαιρέσεις. Το επακόλουθο αυτής της πιο άμεσης σχέσης μεταξύ νοημάτων και υλικής βάσης είναι η ύπαρξη περισσότερων πιθανοτήτων της πιο περιορισμένης κωδικοποίησης (Bernstein 1989· Ανθογαλίδου 1987), ασυμβίβαστα με τον τρόπο που αξιολογείται η δεκτικότητα σε τρόπους πρόσβασης στις προκωδικοποιημένες νοηματικές κατηγορίες, οι οποίες αντιστοιχούν σε τρόπους σκέψης και νοητικές λειτουργίες μιας άρχουσας αστικής τάξης (Τσουνκαλάς 1996).

Μια κατηγορία υλικού όπου αυτό αποτυπώνεται με γλαφυρότητα είναι ο γραπτός λόγος³⁴ των γυμνασιόπαιδων αυτής της κοινωνίας. Σε μια πολύ σύντομη και ενδεικτική παρουσίαση του υλικού αυτού, διαπιστώνεται καταρχήν μια ευρεία χρήση του τοπικού προφορικού λεξιλογίου. Συχνά συναντώνται λέξεις που αφορούν την κτηνοτροφία, όπως: *κλέφτω* (κλέβω πρόβατα) και *κλεψά* (η ζωοκλοπή), *κόβω τη κλεψά* (σταματώ τη ζωοκλοπή), *γουλίδι κρέας* (κομμάτι κρέας), *κανίσκια* (είδος γαμήλιου δώρου που περιλαμβάνει ένα μεγάλο κομμάτι αρνίσιο κρέας ή ακόμα και ολόκληρο πρόβατο συνοδευόμενο από μακαρόνια, ένα ψωμί-κουλούρα και φρούτα, συνήθως ένα καρπούζι. Τα κανίσκια προσφέρουν, την παραμονή του γάμου, στους μελλοννυμφους οι συγγενείς τους με σκοπό να καταναλωθούν την επομένη μέρα στο γαμήλιο τραπέζι κ.α.³⁵).

Επίσης, στις περιγραφές των μαθητών παρατηρείται εμμονή στις εντόπιες αξίες και πρόωση, θα λέγαμε, συμμετοχή στον κόσμο των ενηλίκων. Να αναφέρω δύο αντίστοιχα χαρακτηριστικά παραδείγματα: Ένα αγόρι γυμνασίου σε έκθεση με θέμα: «Μια γιορτή στο χωριό μας» επιλέγει να περιγράψει ένα γάμο (όχι τυχαία, αφού η τελετή αφορά όλο το χωριό) και γράφει μεταξύ άλλων: «Περάσαμε μια εξέχαστη βραδιά. Πέξαμε πάρα πολλές μπιστολιές, γλεντούσαμε ωραία δεν είχαμε φασαρίες καθό-

34. Πρόκειται για υλικό μαθητικών εκθέσεων των παιδιών που φοίτησαν στο σχολείο κατά τη δεκαετία του 1990, η συλλογή του οποίου έγινε κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας. Στην παράθεση των αποσπασμάτων διατήρησα την ορθογραφία του πρωτότυπου. Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στους καθηγητές-φιλόλογους του σχολείου για την καθοριστική συνεισφορά τους.

35. Άλλες χαρακτηριστικές λέξεις ή φράσεις του τοπικού προφορικού λεξιλογίου είναι τα *άρθρο τσι* (τους), *θορό* (βλέπω), *τρεξοί* (τρελοί), *μπαλοθιές* (πυροβολισμοί), *βρίνω* (βρίσκω), *να πέξωμενε* (να παίξουμε), *τα σηνύθεια* (οι συνήθειες), *γιάγηραν* (γύρισαν), *να μην δίνονται αφορμές μεταξύ ανθρώπων* (να μην προκαλεί ο ένας τον άλλο σε σύγκρουση), *έχω προσωπικά* (προσωπικές διαφορές ή διένεξη). Στην παράθεση των αποσπασμάτων τηρώ την ορθογραφία των μαθητών.

λου»³⁶ και ένα άλλο αγόρι ίδιας ηλικίας (εφηβικής), σε έκθεση με θέμα «Σε ένα κατάστημα παιχνιδιών», γράφει: «Μια μέρα που είχα πάει βόλτα έτσι κατά τύχη παιρνούσα από ένα κατάστημα παιχνιδιών, για μια στιγμή είμουν ξεγνιαστος δεν το παρατήρησα, αλλά πρι το προσπεράσω είδα κάποια μικρά παιδιά να μπαίνου από μια πόρτα μαζί με τους γονείς τους. τότε πλησίασα στην πόρτα και είδα τα παιδιά που κείταζαν τα παιχνίδια με θαυμασμό και χαρά που τα καταλάβενες ότι θα ήθελαν να τα αγοράσουν όλα, τότε θυμήτηκα τα παιδικά μου χρόνια, πόση χαρά είχα να έχω πολλά αυτοκινητάκια για να παίζω να παιρνό την ώρα μου, και να τώρα που μεγάλοσα τα παιχνίδια δε με ενδιαφέρουν. γιατί κάθε άνθρωπος μεγαλώνοντας μπαίνει στο νόημα της ζωής, και ασχολείται με σπουδαιότερα πράγματα, το ίδιο θα γίνει και με τα παιδιά». Τέλος, στην περιγραφή ενός γιορτινού γεύματος από ένα κορίτσι, τονίζεται με σαφήνεια ο έμφυλος διαχωρισμός ρόλων και αρμοδιοτήτων: «η μητέρα μου ετοίμαζε διάφορα πράγματα για το βράδυ [ενν. προετοιμασία γιορτινού τραπέζιού] [...] η μητέρα έφερε τα φαγητά [...] κάθησε στο τραπέζι και αυτή [...] οι άνδρες γεμίσαν τα ποτήρια με κρασί [...] η μητέρα έφερε τα φρούτα...»

Όσον αφορά το ρόλο της εκπαίδευσης ως μηχανισμού κοινωνικοποίησης στις αξίες μιας σύγχρονης κοινωνίας, αυτός βρίσκεται σε πολύ υποδεέστερη θέση σε σχέση με ρόλους και πρακτικές που επιτάσσουν οι δεσμοί συγγένειας. Στη συγκεκριμένη κοινωνία, οι στενές και διαρκείς σχέσεις γονέων και παιδιών δεν περιορίζονται στην παροχή βοήθειας για εντατική και εκτεταμένη χρονικά προετοιμασία, ώστε να αποκτήσουν τα εφόδια και, ως αυτόνομες οντότητες, να αναδειχθούν και να επιτύχουν στη ζωή. Αντίθετα, το παιδί συνδέεται με τους γονείς του με ενεργές σχέσεις που διαρκούν καθ' όλη τη ζωή τους (πβ. LeVine – White 1992). Και όχι μόνο αυτό, κυρίως ωθείται να επεκτείνει τον κύκλο των σχέσεών του σε ένα ευρύτερο κύκλο συγγενών, την ευρύτερη πατρογοναμμική ομάδα (γένος). Ειδικότερα, σε νεαρή ηλικία με την προσωπική του εργασία θα συνεισφέρει στην οικονομία του οίκου και παράλληλα, όταν αρχίσει να ενηλικιώνεται, μέσω του πατέρα θα αρχίσει να αναπτύσσει σχέσεις με τον κύκλο των αιματοσυγγενών του που θα αποτελέσει τη βάση για την οικοδόμηση ενός δικτύου σχέσεων αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης, αναγκαίο συστατικό της ταυτότητάς του. Ιδωμένη σ' αυτά τα πλαίσια, η εκπαίδευση ως μηχαν-

36. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η έκθεση ενός άλλου μαθητή με το ίδιο θέμα: «Όταν τέλειωνε η χοροσπερίδα μαι παρέα από λυκειόμαθα [λυκειόπαιδα] παιδιά είχαν πιει πάρα πολύ ούισκη μύρα και τα ποτά ανακατεύτηκαν κα μέθησαν. Τότε τότε ένας απο αυτούς τράβηξε το μπηστόλη και άρχισε να πέζει σφαίρες. Ενώ είχε γηνη το γλέντη κάτο απτήν κοινότητα τον Λιβαδιών και είχε σκεπη απο πάνω και η σφαίρες χτύπησαν και γιάγηραν προς τα τραπέζα που καθόντουσαν καλεσμένη. Ομως τότε φοβήθηκαν και άρχισαν να φέβγουν από το πάρτι που είχαν οργανώσει και το πάρτι τελειωσε γρήγορα».

νισμός αξιολόγησης των ατόμων και κατανομής τους σε ιεραρχημένες θέσεις της σύγχρονης κοινωνίας είναι ασυμβίβαστος με ιεραρχήσεις που απορρέουν από αξίες κοινωνικού γοήτρου καθώς και μορφές κοινωνικής δράσης που προτάσσουν οι δεσμοί συγγένειας.

Επίλογος

Στο παρόν άρθρο επιχείρησα να δείξω τις συνέπειες ενός μετασχηματισμού της «κοινωνικής διαδικασίας της παραγωγής» (Godelier 1988), ο οποίος, εκτός από τον έμφυλο και ηλικιακό καταμερισμό της εργασίας, συνεπαγόταν και τη σύνδεση ατόμων και ομάδων με τους όρους παραγωγής με σχέση αμοιβαιότητας και συμπληρωματικότητας στη βάση δεσμών συγγένειας που συγκροτούν ευρείες πατρογοναμικές ομάδες. Συνέπεια των αλλαγών που συνέβησαν στην οικονομική βάση της κοινωνίας, κυρίως από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, είναι η αυτονόμηση των σχέσεων συγγένειας από τις σχέσεις παραγωγής. Σ' αυτή τη νέα κατάσταση, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι σχέσεις συγγένειας τείνουν να λειτουργούν σαν ένα «απολίθωμα». Έτσι, οι δεσμοί συγγένειας ως δομημένο σύνολο σχέσεων, που οργανώνουν θέσεις, αρμοδιότητες ή ρόλους και δίδουν περιεχόμενο σε αξίες, επιλογές και πρακτικές, εξακολουθούν να κυριαρχούν στις εντόπιες αντιλήψεις και να νοούνται ως όροι αναγκαίοι για την κοινωνική ύπαρξη και στήριξη του ατόμου, στα πλαίσια όμως του μετασχηματισμού της συνολικής κοινωνίας, ο οποίος είναι αναγκαίος αλλά και αναπόφευκτος. Πρόκειται για μια κατάσταση δύο βεβαιοτήτων, οι οποίες όμως είναι διαφορετικής τάξης, ασυμβίβαστες και αντιφατικές μεταξύ τους. Αφενός, οι σχέσεις, οι οποίες εκφράζονται σε ένα ιδίωμα συγγένειας, καθώς παύουν να αναπαράγουν δομικά το συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο της παραγωγής τους, ωθούν προς την αυτονόμηση της παλαιότερης ιδέας της συγγένειας, που συντηρείται και αναπαράγεται μέσω συμβολικών ανταλλαγών, τόσο στο πεδίο των καθημερινών συναναστροφών όσο και στο πεδίο των ασύμμετρων πελατειακών αλληλεξαρτήσεων. Αφετέρου, ενώ αυτές οι σχέσεις εξακολουθούν ως τέτοιες να συνιστούν τον ιδεατό οδοδείκτη της ζωής του ατόμου, εντούτοις φαίνεται να τροχοπεδούν την ένταξή του στη νέα οικονομική και κοινωνική κατάσταση.

Στη συγκεκριμένη κοινωνία, εξετάζοντας από τη μία πλευρά την ηθική ή την ιδεολογία της συγγένειας και από την άλλη τις πρακτικές των ανθρώπων που αφορούν χειρισμούς των σχέσεων και τους δεσμούς συγγένειας – προκειμένου να εκπληρώσουν επιδιώξεις και στόχους, την «ψυχρή» και «θερμή» συγγένεια του διπλού προσώπου του Ιανού που λέει ο Godelier –, διαπιστώνουμε ότι αυτό το διπλό πρόσωπο αποκτά μάλλον το περιεχόμενο ενός «διπλού δεσμού», με την έννοια που έχει δώσει στον όρο ο Gregory

Bateson³⁷. Η κατάσταση «διπλού δεσμού» φαίνεται να έχει προκύψει από το ότι οι σχέσεις συγγένειας αδυνατούν να αναπαράξουν τις σχέσεις παραγωγής. Τελικά, ό,τι το άτομο φαίνεται να βιώνει ως μια κατάσταση που έχει πολλά κοινά με αυτήν του «διπλού δεσμού», στο επίπεδο της συνολικής κοινωνίας αυτό εκδηλώνεται ως ανομία (anomie) με το περιεχόμενο που έχει προσδώσει στον όρο ο Durkheim (χ.χ. [1897]³⁸).

37. Ως «double bind» (διπλός δεσμός) προσδιορίζεται από τον Bateson η κατάσταση που βιώνει το άτομο, όταν δύο ή περισσότερα πρόσωπα είναι ταυτόχρονα παρόντα σε αυτό ή δέχεται εντολές με τρόπους μεταξύ τους ασυμβίβαστους, αντιφατικούς ή και συγκρουόμενους. Τέτοιες αντιφατικές εντολές οδηγούν το άτομο σε μία κατάσταση σύγχυσης, καθώς δεν είναι πλέον σε θέση να αποκωδικοποιήσει τα μηνύματα που δέχεται. Όποια σημασία κι αν τους αποδώσει, θα υποστεί τις αντίστοιχες κυρώσεις. Είναι ένα αδιέξοδο που έχει πολλά κοινά σημεία με την κατάσταση σύγχυσης που ζει ο σχιζοφρενής. Οι στάσεις άμυνας που μπορεί να ακολουθήσει είναι τρεις: η ηβηφρενία, η κατατονία και η παράνοια, δηλαδή η καχυποψία απέναντι σε κάθε μήνυμα που δέχεται (βλ. και Bateson κ.ά., 1956). Σε μια περισσότερο ψυχολογική βάση και θέτοντας κάποιους περιορισμούς χρησιμοποιεί τον όρο «διπλός δεσμός» και η Marie-Elizabeth Handman (1987: 280-283) στην εθνογραφία της για το Πουρνάρι (ψευδώνυμο) της Θεσσαλίας, με την έννοια του εγκλωβισμού του ατόμου σε δύο αντιφατικούς κανόνες: του «χριστιανικού και κοινωνικού» αφενός και του «βιωματικού» αφετέρου.

38. Σ' αυτή τη λογική ένα μεγάλο μέρος του υψηλού ποσοστού αυτοκτονιών – υψηλότερο σε επίπεδο Ελλάδας (Ζαχαράκης 1996) – που παρουσιάζει η περιοχή και γενικότερα ο νομός Ρεθύμνης είναι πολύ πιθανόν να είναι ανομικές. (βλ. και Τσαντηρόπουλος 2005).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αλεξιάκης, Ε.

2000, «Ο κύκλος ανάπτυξης της οικιακής ομάδας στην ορεινή κοινότητα Καστάνιανης Κόνιτσας» στο Β. Νιτσιάκος – Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και μετασχηματισμός*, Πλέθρον, Αθήνα, σ. 119-147.

Ανθογαλίδου, Θ.

1987, *Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή και εξέλιξη μιας παραδοσιακής κοινωνίας. Η περίπτωση των Σαρακατασαναίων της Ηπείρου*, Θεμέλιο, Αθήνα.

Απογραφές ΕΣΥΕ

Αστρινάκη, Ου.

2002, *Ο άντρας κάνει τη γενιά ή η γενιά τον άντρα; Ταυτότητες, βία, ιστορία στην ορεινή δυτική Κρήτη*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.

Βουϊδάσκη, Β.,

1996, *Δικαίωμα ή υποχρέωση η εννιάχρονη σχολική εκπαίδευση; Η περίπτωση της μαθητικής διαρροής στα Γυμνάσια του νομού Ρεθύμνης (έρευνα)*, Gutenberg, Αθήνα.

Bernstein, B.

1989, *Παιδαγωγικοί κανόνες και κοινωνικός έλεγχος*, μτφρ. Ι. Σολομών, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Bourdieu, P.

2000, *Πρακτικοί Λόγοι: Για τη θεωρία της δράσης*, μτφρ. Ράνια Τουτουτζή, Πλέθρον, Αθήνα.

Γεωργούλας, Α.

1991, «Συστήματα στρατηγικών ονοματοθεσίας και κοινωνικός μετασχηματισμός: η περίπτωση της Μακεδονίας», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* 2 (6): 69-101.

1997α, *Αφανείς διαδρομές: διαφοροποίηση, ταυτότητα, ονοματοθεσία*, Gutenberg, Αθήνα.

1997β, *Τροχιές σε σύμπτωση. Αγροτική έξοδος, κράτος, αστακός χώρος εργασίας στην Ελλάδα (1950-1985)*, Gutenberg, Αθήνα.

Collard, A.

1987, «Οι ανισότητες του μετασχηματισμού σε ένα ελληνικό ορεινό χωριό (Στερεά Ελλάδα, Ευρυτανία)» στο Στ. Δαμιανάκος (επιμ.), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σ. 347-377.

Δαμιανάκος, Σ.

1987, «Εισαγωγή» στο Στ. Δαμιανάκος (επιμ.), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Durkheim, E.

χ.χ.έ. [1897], *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, μτφρ. Μανώλης Μαρκάκης, εκδ. Γεφ. Αναγνωστίδης. Αθήνα.

Godelier, M.

1988, «Τρόποι παραγωγής, συγγενικές σχέσεις και δημογραφικές δομές» στο *Μαρξιστικοί οριζόντες στην κοινωνική ανθρωπολογία*, τ. Α΄, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Gutenberg, Αθήνα, σ. 139-177.

Ζαχαράκης, Κ.

1996, *Διαχρονική μελέτη του φαινομένου της αυτοκτονίας στην Ελλάδα*, διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Σχολή Επιστημών Υγείας. Τμήμα Ιατρικής, Αθήνα.

Handm Marie-Elizabeth.

1987, *Βία και πονηριά. Άντρες και γυναίκες σε ένα ελληνικό χωριό*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.

Herzfeld, M.

1991, «Παραστάσεις του ανδρισμού στην ορεινή Κρήτη», *Αρχαιολογία* 41: 72-78.

Just, R.

1994, «Στους πλουσιότερους άνδρες, νεότερες γυναίκες. Η περίπτωση του Μεγανησιού στο Ιόνιο» στο Colette Piauxt, *Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Εστία, Αθήνα, σ. 188-209.

Καπετανάκη, Σ.

1988 «Μελέτη της εξελικτικής πορείας της οικιακής ομάδας. Το παράδειγμα μιας ορεινής κοινότητας στην Πελοπόννησο» στο ΕΚΚΕ – ΚΝΕ/ΕΙΕ, *Ο αγροτικός κόσμος στον Μεσογειακό χώρο. Πρακτικά του ελληνογαλλικού συνεδρίου, Αθήνα, 4-7 Δεκ. 1984*, σ. 127-128.

Κοβάνη, Ε.

1988, «Ο πρωτογενής τομέας και η κοινωνική κινητικότητα των νέων. Η περίπτωση στο εσωτερικό μιας αγροτικής κοινότητας» στο ΕΚΚΕ – ΚΝΕ/ΕΙΕ, *Ο αγροτικός κόσμος στον Μεσογειακό χώρο. Πρακτικά του ελληνογαλλικού συνεδρίου, Αθήνα, 4-7 Δεκ. 1984*, σ. 270-283.

Κασίμης, Χ. – Παπαδόπουλος, Α.Γ.

1999, «Η διατήρηση της οικογενειακής γεωργίας και η καπιταλιστική ανάπτυξη της γεωργίας στην Ελλάδα. Μια κριτική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας», στο Χ. Κασίμης – Λ. Λουλούδης (επ.), *Ύπαιθρος χώρα. Η ελληνική αγροτική κοινωνία στο τέλος του εικοστού αιώνα*, Πλέθρον / ΕΚΚΕ, Αθήνα, σ. 85-114

Kaser, K.

2000, «Κτηνοτροφία, συγγένεια, οικογένεια και οικολογία στον ορεινό χώρο της δυτικής Βαλκανικής (14ος - αρχές 20ού αιώνα) στο Β. Νιτσιάκος – Χ. Κασίμης (επιμ.), *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής. Συγκρότηση και μετασχηματισμός*, Πλέθρον, Αθήνα, σ. 97-117.

Λέβι-Στραuss, Cl.

1977, *Η άγρια σκέψη*, μτφρ. Ε. Καλπουρτζή, προλεγόμενα-επιμέλεια, Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Παπαζήσης, Αθήνα.

Νικολακάκης, Γ.

1988, «Η κτηνοτροφία στο ορεινό συγκρότημα του Ψηλορείτη στην Κρήτη. Διαπιστώσεις και προβλήματα», Συνέδριο «Κτηνοτροφία στο Αιγαίο», Μυτιλήνη.

Οργανισμός Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΟΕΕΚ)

1996, *Οι μαθητές που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους στο γυμνάσιο και οι ανάγκες τους για επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση. Εμπειρική Έρευνα*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Αθήνα.

Παπαϊωάννου, Σ. – Αλεξίου, Α.

1998, «Πολιτική κουλτούρα στα Ανώγεια, Κρήτη» στο Σ. Παπαϊωάννου – P. Alheit – H.S. Olesen (επιμ.), *Κοινωνικός μετασχηματισμός, εκπαίδευση και τοπική κοινωνία*, Ρέθυμνο/Ανώγεια, σ. 167-179.

Συμεωνίδου, Χ.

1990, *Απασχόληση και γονιμότητα των γυναικών στην περιοχή της Πρωτεύουσας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1990.

Συμεωνίδου, Χ., κ.ά.

1992, *Κοινωνικο-οικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της γονιμότητας στην Ελλάδα*, τ. Α': *Ανάλυση για την περιοχή της πρωτεύουσας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

Saulnier, F.

1987, «Μερικές όψεις του κοινωνικού μετασχηματισμού σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης» στο Σ. Δαμιανάκος (επιμ.), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σ. 425-435.

Τομαρά-Σιδέρη, Μ.

1998, *Ιστορική δημογραφία. Από τις δημογραφικές διαδικασίες στις συλλογικές νοσηροπείες και συμπεριφορές*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.

Τομαρά-Σιδέρη, Μ. – Σιδέρης, Ν.

1986, *Συγκρότηση και διαδοχή των γενεών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Η δημογραφική τύχη της νεότητας*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας – Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα.

Τσαντηρόπουλος, Α.

1994, 1995, «Χωριά και οικισμοί της επαρχίας Μυλοποτάμου. Πληθυσμιακά στοιχεία και διοικητικές αλλαγές από την εποχή της Βενετοκρατίας μέχρι σήμερα», *Κρητολογικά Γράμματα* 9/10: 31-52 και 11: 113-128.

2004, *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή κεντρική Κρήτη*, Πλέθρον, Αθήνα.

2005, «Κοινωνικοί παράγοντες και αυτοκτονία. Η περίπτωση του νομού Ρεθύμνης», *Αντίσωμα* 10: 8-13

Τσαχουρίδης, Π.

1988, «Αγροτική έξοδος και αλλοίωση του δημογραφικού προφίλ της ελληνικής υπαίθρου» στο ΕΚΚΕ-ΚΝΕ/ΕΙΕ, *Ο αγροτικός κόσμος στον Μεσογειακό χώρο. Πρακτικά του ελληνογαλλικού συνεδρίου*, Αθήνα, 4-7 Δεκ. 1984, σ. 215-222.

Τσουκαλάς, Κ.

1996, «Εκπαιδευτική ισοπολιτεία και ισότητα ευκαιριών: μια χίμαιρα» στο Κ. Τσουκαλάς, *Ταξίδι στο λόγο και την ιστορία*, τ. Α', Πλέθρον, Αθήνα, σ. 39-47.

Vernier, B.

2001, *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων. Πρωτότοκοι και υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, μετ. Ε. Τσελέντη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Φακιολάς, Ν.

2002, «Η εγκατάλειψη της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης και η βιοποριστική εργασία των μαθητών», στο Μουρίκη Α. – Ναούμη Μ. – Παπαπέτρου Γ. (επ.), *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2001*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών / Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Barnes, J.

1954, «Class and Committees in a Norwegian Island Parish», *Human Relations* 7: 39-58.

Bateson, Gr. – Jackson, G. – Haley, D. – Weakland, J.

1956, «Toward a theory of schizophrenia», *Behavioural Science* 1(4): 251-264.

Befu, H.

1963, «Patrilineal Descent and Personal Kindred in Japan», *American Anthropologist* 65: 1328-1341.

Bideau, A.

1983, «Les mécanismes autoregulateurs des populations traditionnelles», *Annales ESC* 1040-1057

Bourdieu, P.

1990, *The Logic of Practice*, Polity Press, Cambridge.

Burnard, T.

2001, «Slave Naming Patterns: Onomastics and the Taxonomy of Race in Eighteenth-century Jamaica», *Journal of Interdisciplinary History* xxxi (3): 325-346.

Dascalopoulos-Capetanakis, S.

1992, «Territorialites et structure des familles pastorales lineaires d' Anoyia», *Commission on Folk Law and Legal Pluralism, Papers presented to the Congress at Victoria University of Wellington, August 1992*, τ. 2, Victoria University of Wellington, Law Faculty, New Zealand, σ. 533-551.

Davis, J.

1977, *People of the Mediterranean. An Essay in Comparative Social Anthropology*, Routledge & Kenan Paul, Λονδίνο – Βοστώνη.

Godelier, M.

1996, *The making of Great Men. Male Domination and Power among the New Guinea Baruya*, Cambridge University Press

Godelier, M. – Trautmann, Th. – Tjon Sie, Fat F.

1998, «Introduction» στο *Transformations of kinship*, Smithsonian Institution Press, Ουάσινγκτον – Λονδίνο, σ. 1-26.

Herzfeld, M.

1985, *The Poetics of Manhood Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*, Princeton University Press, Πρίνστον.

LeVine, R. – White, M.

1992, «The social transformation of childhood» στο Arlene S. Skolnick – Jerome H. Skolnick, *Family in transition*, Harper Collins Publishers, Νέα Υόρκη.

Rossi, A.

1965, «Naming Children in Middle-class Families», *American Sociological Review* 30(4): 499-513.

Smith, Daniel Scott.

1985, «Child-naming Practices, Kinship Ties, and Change in Family Attitudes in Hingham, Massachusetts, 1641 to 1880», *Journal of Social History* XIX: 541-566.

SUMMARY

KINSHIP RELATIONS AND KINSHIP GROUPS IN A MODERN CONTEXT. THE CASE OF MOUNTAIN CRETE

In the current article I develop questions about kinship relations in contexts of social transformation, and especially in the process of transition of a local society from ‘traditional’ to ‘modern’ state. The ethnographic example is taken from the local society of the region of Mount Ida (Psilorites), in central Crete.

Maurice Godelier asserts that relations of kinship also operate internally as relations of production. So, when reproducing the relations of kinship one also reproduces the social framework of production. Thereupon, the following question arises: If we accept that the above function of kinship relations is valid in so called ‘traditional’ societies, then what about the impact of their interaction with a broader social and economic state characteristic of ‘contemporary’ or ‘modern society’?

By examining diachronically the indicators of fertility, the age of women giving first childbirth, name giving strategies and the transfer of baptismal names, I ascertain that kinship relations, continue to dominate local perceptions, and are perceived as necessary for the social dimension and standing of an individual as a structured totality of relations which organise positions, responsibilities or roles and give content to values, choices and practices.

On the other hand, investigation of what happens in the economic base of the society under transformation, leads me to ascertain that kinship relations no longer function as relations of production, since the latter have undergone fundamental changes. The transformation of the totality of the society into a new socio-economic condition is, furthermore necessary and unavoidable. This is a situation which resembles what Gregory Bateson has described as “double bind”. In this situation, the totality of a society flounders between two realities which are of a different category/kind/nature - both uncompromising and contradictory to each other.